

UNIVERZITET SINGIDUNUM
DEPARTMAN ZA POSLEDIPLOMSKE STUDIJE

STUDIJSKI PROGRAM
POSLOVNA EKONOMIJA

MASTER RAD

Kreditiranje u poljoprivredi

Mentor:
prof. dr Miroljub Hadžić

Student:
Nemanja Čurguz
Br.indeksa:400220/2012

Septembar, 2014.

Sadržaj:

1	UVOD	3
1.1	Problem i predmet istraživanja	4
1.2	Cilj rada.....	5
1.3	Društveni cilj istraživanja	6
1.4	Naučne metode	6
1.5	Hipoteze od kojih polazi istraživanje	7
2	Kreditiranje privrede	9
2.1	Oblici kreditiranja pravnih lica	10
2.1.1	Kratkoročni krediti za obrtna sredstva.....	10
2.1.2	Investicioni krediti (term loans)	11
2.1.3	Revolving krediti	12
2.1.4	Krediti za finansijsko prestrukturiranje.....	14
2.2	Krediti maloj privredi.....	14
2.3	Strukturiranje kredita pravnim licima.....	15
2.3.1	Kamatne stope	17
2.3.2	Kolateral (pokriće).....	19
2.4	Kreditni proces kreditiranja pravnih lica	21
2.4.1	Priprema i donošenje kreditnih odluka.....	21
2.4.2	Monitoring kredita	24
2.4.3	Sanacioni scenariji.....	25
2.5	Finansiranje preduzeća	27
2.6	Prednosti i nedostaci finansiranja preduzeća putem kredita	29
2.7	Međusobno finansiranje poslovnih partnera	29
3	Kreditiranje poljoprivrede u Republici Srbiji	32
3.1	Agrarni budžet Republike Srbije	32
3.2	Kreditiranje poljoprivrede.....	34
3.2.1	Poljoprivredni krediti komercijalnih banaka u Srbiji	37
3.2.2	Podrška države u pravcu kreditiranja poljoprivrednih proizvođača	42
3.3	Finansiranje poljoprivrede i agrarna politika u procesu približavanja EU.....	44
4	Kreditiranje poljoprivrede na primeru opštine Lajkovac.....	52
5	ZAKLJUČAK	64
6	LITERATURA.....	67

1 UVOD

U savremenim ekonomijama, institucionalno određenje banaka determinisano je, pre svega, njihovom posredničkom, monetarnom, depozitnom, kreditnom, kao i funkcijom u vršenju platnog prometa.¹ Posredstvom bankarskog sektora, a putem instrumenata monetarno kreditne politike, monetarne vlasti obezbeđuju konzistentnost između rasta novčane mase i kredita sa opštim ciljevima, kao što su: puna zaposlenost faktora proizvodnje, stabilan ekonomski rast, cenovna stabilnost i uravnoteženje platnog bilansa. Na drugoj strani, banka - u svom praktičnom značenju - predstavlja preduzetničku instituciju čiji je osnovni cilj poslovanja ostvarivanje dobiti, a osnovna delatnost uzimanje i davanje kredita i posredovanje u novčanim plaćanjima. Kvalitet bankarskih usluga značajno utiče na poboljšanje ekonomije i finansijskog položaja svih učesnika na tržištu, pri čemu visoka cena bankarskih kredita, kao finansijskih rashoda, smanjuje akumulativnu sposobnost preduzeća, potrošnju i investicije. Uloga bankarskih kredita u savremenim privredama je izuzetno velika, s obzirom na to da njihovo usmeravanje u najpropulzivnije investicije dovodi do ubrzanja reprodukcija i doprinosi privrednom rastu.

Srbija poseduje značajne agroekološke, naučne i stručne potencijale za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Međutim, u poslednjoj deceniji prošlog veka imala je izuzetno nepovoljan društveno-ekonomski i politički ambijent, tako da proizvodni i radni potencijali nisu adekvatno valorizovani. Tokom devedesetih godina poljoprivreda je bila nosilac celokupne privredne aktivnosti što je svakako, imalo po nju i dalekosežne posledice (ekonomski je iscrpljena i izraubovana). Trenutno se srpska poljoprivreda, kao i privreda i društvo u celini, nalazi u procesima tranzitornih promena. Da li će poljoprivreda i ubuduće biti jedan od nosilaca razvoja celokupne privrede zavisi od delovanja mnogih činilaca interne i eksterne prirode. Nedostatak obrtnog kapitala, nedostatak kapitala za investicije i modernizacije proizvodnje, razna ograničenja za izvoz u Evropu i nerazvijena marketing strategija su uzroci koji onemogućavaju povećanje poljoprivredne proizvodnje tj. dostizanje njenog zavidnog nivoa u našim uslovima i zauzimanje značajnijeg mesta na tržištu Evropske unije i šire.²

S obzirom na to da poljoprivreda Srbije već nekoliko decenija unazad ne ide u korak sa napretkom poljoprivrede zemalja Zapadne Evrope, ni u tehničko-tehnološkom, ni

¹ Bjelica, V. (1995). *Bankarstvo*. Novi Sad: Financing centar, str. 20.

² Živković, D. L. (2004). Tranzicija - proizvodnja i tržište poljoprivrednih proizvoda balkanskih zemalja. *Tehnika - Menadžment*, 54(2), 1-5.

u organizacionom pogledu, a tako ni u ukupnoj produktivnosti i efikasnosti, jasno je da će upravo „rezultati” višegodišnjeg dezinvestiranja predstavljati i ogromnu teškoću u približavanju poljoprivrede Srbije EU. U suštini, osnovni razlog niskih investicionih ulaganja, u situaciji kada je akumulacija u poljoprivredi mala, a samim tim i mogućnosti samofinansiranja, jesu nepovoljni i, pre svega, neprilagođeni uslovi kreditiranja poljoprivrednih delatnosti.

Rad se sastoji iz šest celina - poglavlja. Prvo poglavlje rada čini uvodna napomena sa metodologijom rada. U drugom delu rada kako bi što lakše objasnili proces kreditiranja poljoprivrede osvrnuli smo se na sam proces kreditiranja privrede uopšteno, na vrste i podele kredita a takođe smo ukazali na značaj kreditiranja malih i srednjih preduzeća u našoj državi. Treće poglavlje rada je ujedno i težište rada jer u ovom delu rada konkretno i dajemo pregled kreditiranja poljoprivrede u Republici Srbiji, kroz kredite komercijalnih banka, način otplate ovih kredite i uslova koje poljoprivredna gazdinstva moraju da zadovolje kako bi uopšte mogli doći do ovakve vrste kredita. Takođe u ovom delu rada na osnovu literature je dat i predlog približavanja agrarne politike naše države ka Evropskoj uniji. U četvrtom poglavlju rada je na konkretnom primeru opštine Lajkovac dat kvartalni presek poljoprivrednog kreditiranja od 2000. godine do 2013. godine. Na kraju u petom poglavlju rada dat je zaključak sa nizom mera i predloga poboljšanja agrarne politike Republike Srbije kako bi se naša poljoprivreda što pre približila poljoprivredi EU. Na samom kraju je dat spisak korišćene literature prilikom izrade ovog rada.

1.1 Problem i predmet istraživanja

Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka dominantno učešće u izvorima finansiranja domaćih poslovnih aktivnosti je imao kredit, dok su sopstvena sredstva privrednih subjekata učestvovala sa manje od 50%. Krajem prošlog veka tendencija se menja, tako što naglo počinje da opada učešće kreditnih sredstava, a da raste značaj sopstvenih sredstava u finansiranju poslovnih aktivnosti. Razloge ovakvim kretanjima ne treba tražiti u rastu akumulativne i reproduktivne sposobnosti privrednih subjekata, niti u njihovom povećanom stepenu osposobljenosti za samofinansiranje, već pre svega u nepovoljnim uslovima kreditiranja, brzom rastu inflacije i visokim kamatnim stopama, koje su bile iznad stope inflacije. Sve ovo je demotivisalo privredne subjekte za korišćenje bankarskih kreditnih sredstava, tako da je učešće ovog izvora u finansiranju poslovnih

aktivnosti u protekloj deceniji bilo nisko i imalo je opadajući trend. U tom periodu dolazi i do kolapsa bankarskog sistema u R. Srbiji, što dodatno otežava uslove finansiranja čitave privrede, a pogotovo unutar agrara. Pored toga, uslovi kreditiranja privrede u proteklom decenijama nisu bili u dovoljnoj meri usklađeni sa specifičnostima pojedinih privrednih grana, posebno poljoprivrede.

1.2 Cilj rada

U ovom se radu analizira finansiranje razvoja i unapređenja poljoprivrede kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou. Shodno tome, kao studija slučaja, istraživanjem je obuhvaćeno finansiranje poljoprivrede opštine Lajkovac i karakteristike izvora finansiranja poljoprivrede na teritoriji Srbije u celini. Takođe, dat je prikaz mogućih pravaca ulaganja poljoprivrednih gazdinstava na teritoriji opštine Lajkovac, kao i pregled mogućih izvora finansiranja održivog razvoja poljoprivrede u narednom periodu.

Cilj rada je da se na osnovu statističke dokumentacije analiziraju izvori finansiranja održivog razvoja poljoprivrede, koji na specifičan način daju svoj doprinos razvoju i unapređenju nacionalne ekonomije u celini a akcenat je stavljen na poljoprivredu opštine Lajkovac. Za potrebe ovog rada, finansiranje održivog razvoja poljoprivrede se analizira na osnovu sledećih kriterijuma:

- izvršene isplate za investicije u osnovna sredstva;
- izvršene isplate budžeta opštine za fond poljoprivrede;
- mogući pravci ulaganja;
- mogući izvori finansiranja investicija u narednom periodu.

Ostvarene investicije u osnovna sredstva su analizirane na osnovu sledećih kriterijuma: Opšta obeležja dosadašnjih investicionih ulaganja; Investicije kao faktor razvoja poljoprivrede; Ostvarene investicije u poljoprivredi; Ocena ostvarenih investicija u poljoprivredi. Poslovni ambijent u Republici Srbiji u celini znatno je unapređen zahvaljujući usvajanju velikog broja pravnih propisa od 2001. godine do danas i zbog toga će, kao i zbog dostupnosti podataka, istraživanjem biti obuhvaćena prva decenija XXI veka.

1.3 Društveni cilj istraživanja

Imajući u vidu proces proširenja EU i perspektive koje iz toga proizilaze za Republiku Srbiju, evidentno je da će u budućem razvoju domaćeg agrara finansiranje poljoprivrednih gazdinstava zauzimati krucijalno mesto. Finansiranje poljoprivrednih gazdinstava ima odlučujuću ulogu u realizovanju ciljeva i prioriteta poljoprivrednog i ruralnog razvoja, pre svega kao pokretački instrument kvantitativnog i kvalitativnog rasta ukupnih agrarnih proizvodnih faktora i proizvodnje, ali i stvaranja uslova za bolji život na selu.

U Evropskoj Uniji, prema finansijskoj perspektivi 2007-2013. godine, 43 odsto ukupnog budžeta odlazi na ruralni razvoj i sprovođenje poljoprivredne politike EU. Imajući u vidu kompleksnost sistema zajedničke poljoprivredne politike, EU zemljama kandidatima za članstvo pruža podršku u procesu prilagođavanja poljoprivrednog sektora i ruralnih oblasti, kao i za implementaciju zakonodavstva EU u okviru Zajedničke poljoprivredne politike. Komponenta koja se odnosi na ruralni razvoj namenjena je zemljama kandidatima sa ciljem pripreme za implementaciju i upravljanje Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU. Do skora, Republika Srbija, kao potencijalni kandidat za članstvo u EU nije mogla da koristi ovu komponentu.

1.4 Naučne metode

U teorijsko-metodološkom postupku istraživanja na izradi ovog master rada, autor će se koristiti:

- dijalektičkim metodom,
- istorijskom i deskriptivnim metodom,
- analitičkom metodom,
- komparativnim metodom,
- empirijskim metodom i
- statističko –numeričkom metodom.

Da bi istraživanje dalo prave rezultate neophodno je koristiti brojne naučno-istraživačke metode kao što su: metoda deskripcije, statistička metoda, metode analize i sinteze, indukcije i dedukcije te metoda ispitivanja, komparativna metoda i metoda klasifikacije. Pored toga, a u cilju analize prikupljenih podataka i dobijanja relevantnih

podataka koristiće se i istraživačka tehnika istraživanja preglednih radova. Ova tehnike omogućiće da se egzaktni i empirijski istraživački pokazatelji potkrepe i osnaže konkretnim stavovima i mišljenjima eksperata iz ove oblasti što će sve zajedno doprineti fundiranju naučnog saznanja o problematici teme kreditiranja poljoprivrede.

U radu će biti istraživana naučno-teorijska saznanja, relevantna literatura i savremena praksa korišćenjem osnovnih analitičkih i sintetičkih metoda, a pre svega analize, sinteze, indukcije i dedukcije, komparacije. U prikupljanju podataka koristiće se sledeće metode i tehnike: analiza sadržaja dokumenata, i to kako primarne, tako i sekundarne građe: relevantne teorijske literature, pisanih dokumenata relevantnih institucija i zakonskih i drugih normativnih akata.

1.5 Hipoteze od kojih polazi istraživanje

Metodološki okvir rada će poslužiti da bi utvrdili tačnost postavljenih hipoteza:

U istraživanju se polazi od sledećih pretpostavki:

Glavna hipoteza:

- Finansiranje poljoprivrednih gazdinstava ima odlučujuću ulogu u realizovanju ciljeva i prioriteta poljoprivrednog i ruralnog razvoja, pre svega kao pokretački instrument kvantitativnog i kvalitativnog rasta ukupnih agrarnih proizvodnih faktora i proizvodnje, ali i stvaranja uslova za bolji život na selu.

Pomoćne hipoteze:

- Imajući u vidu proces proširenja EU i perspektive koje iz toga proizilaze za Republiku Srbiju, evidentno je da će u budućem razvoju domaćeg agrara finansiranje poljoprivrednih gazdinstava zauzimati krucijalno mesto.
- Poljoprivreda Srbije već nekoliko decenija unazad ne ide u korak sa napretkom poljoprivrede zemalja Zapadne Evrope, ni u tehničko-tehnološkom, ni u organizacionom pogledu, a tako ni u ukupnoj produktivnosti i efikasnosti, jasno je da će upravo „rezultati” višegodišnjeg dezinvestiranja predstavljati i ogromnu teškoću u približavanju poljoprivrede Srbije EU.

Svako naučno objašnjenje predstavlja složen proces koji sadrži mnoštvo misaonih i logičkih radnji, kojima se definišu odnosi i veze među pojavama koje se istražuju. U dokazivanju postavljenih hipoteza ovoga rada, koristiće se različite metode kako bi bili zadovoljeni osnovni metodološki zahtjevi – objektivnost, pouzdanost, opštost i sistematičnost.

2 Kreditiranje privrede

Pojam kredita kao oblika finansijskih ulaganja vezuje se za poverenje koje predstavlja jedan od najvažnijih momenata pri zasnivanju kreditnog odnosa. Naziv kredit potiče od latinske reči *creditum*, što znači kredit ili zajam, odnosno od reči *credo*, *credere*, što znači verovati. U širem smislu reči, pojam kredita se vezuje za pojam uživati kredit u smislu uživanja poslovnog ugleda u jednoj sredini. Međutim, za svaki oblik kredita bitno je da se utvrdi da li je uživatelj kredita od poverenja. Ukoliko jeste onda to znači da je novac uložen na sigurno mesto i da će on biti na vreme doplativ po dospeću.³ S obzirom da se kredit najčešće izražava u novcu, u teoriji i praksi finansiranja ove dve kategorije se najviše povezuju i posmatraju. Kreditni odnos se zasniva između poverioca (davaoca kredita) i dužnika (tražioca kredita) u uslovima kada poverilac želi svoja raspoloživa sredstva najcelishodnije iskoristiti, a dužnik ima potrebu za sredstvima da bi finansirao određenu privrednu aktivnost.

U literaturi se često može susresti umesto pojma kredita pojam zajma. Treba reći da i jedan i drugi termin u praksi imaju isto značenje. Međutim, sa teorijskog gledišta, kredit predstavlja imovinsko-pravni odnos između poverioca i dužnika u kome poverilac svoja novčana sredstva ustupa dužniku na određen vremenski period i pod određenim uslovima. Zajam sa teorijskog gledišta predstavlja pogodbu po kojoj jedna ugovorna strana spremna ustupiti drugoj ugovornoj strani u vlasništvo određeni iznos novčanih sredstava. Korisnik zajma se obavezuje da će u ugovorenom roku vratiti određen iznos sredstava u određenu kamatu. Kredit je određeni novčani iznos koji je banka ustupila na korišćenje klijentu na određeno vreme pod određenim uslovima i uz plaćanje naknade – kamate, kao cene korišćenja tih sredstava. Krediti mogu biti nenamenski ili gotovinski, tzv. „keš“ krediti i namenski kao što su: potrošački, stambeni ili za obrtna sredstva. Kreditnim poslovima, odnosno kreditiranjem pravnih i fizičkih lica mogu se baviti samo banke koje su dobile dozvolu za rad Centralne banke, osim pravnih lica koja su zakonom ovlašćena za to.⁴

³ Đukić, Đ., Bjelica, V., Ristić, Ž. (2004). *Bankarstvo*. Beograd: Ekonomski fakultet.

⁴ Ćirović, M. (1995). *Bankarski menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet.

2.1 Oblici kreditiranja pravnih lica

2.1.1 Kratkoročni krediti za obrtna sredstva

Ovaj oblik bankarskih zajmova odobrava se u principu za povremene zalihe ili za pokriće potraživanja od kupaca. U principu bi trebalo da se radi o povremenim obrtnim sredstvima preduzeća, polazeći od toga da se trajni obrtni kapital kompanija pokriva iz sopstvenog obrtnog kapitala ili iz dugoročnih/srednjoročnih kredita koji se otplaćuju na bazi anuitetnih programa. Na toj osnovi bi kratkoročni krediti dati za povremena obrtna sredstva bili samolikvidirajući, jer bi mogli da budu otplaćeni u momentu kada prestanu da postoje povremene zalihe ili viškovi potraživanja od kupaca.

Polazeći od gornjeg koncepta, banka kod kratkoročnog kreditiranja obrtnih potreba preduzeća nastoji da ima što precizniju sliku bilansne strukture preduzeća. U tom smislu banke, naročito kod kreditiranja manjih preduzeća, nastoje da izvrše pregled zaliha na licu mesta kao i da provere da li su podaci koji se odnose na potraživanja od kupaca očišćeni od nenaplativih potraživanja. Na toj osnovi banka ima jasnu situaciju u pogledu bilansne strukture preduzeća. Kombinacija ovih elemenata sa generalnim kriterijima u pogledu kreditnih sposobnosti predstavlja dovoljnu analitičku osnovu za odobravanje kratkoročnih kredita za povremene zalihe i obrtna sredstva u celini. Međutim, u uslovima savremenih tržišnih struktura, kratkoročni krediti se ne koriste samo za finansiranje povremenih obrtnih sredstava. Pre svega finansijska politika preduzeća raspolaže raznim opcijama u pogledu oblika finansiranja svojih potreba u obrtnoj aktivni. Ako preduzeće koristi defanzivnu strategiju finansiranja, ono čak i povremene tekuće aktive delimično finansira iz sopstvenog kapitala ili eventualno iz dugoročnih zajmova. U tom slučaju, ako dođe do smanjenja povremenih obrtnih aktiva, preduzeće može da privremeni višak sredstava pretvori u kratkoročne vrednosne papire. Ali, u praksi se često primenjuje ofanzivna (agresivna) strategija finansiranja koja se sastoji u tome da se deo trajnih obrtnih sredstava finansira iz kratkoročnih bankarskih kredita. U tom slučaju preduzeća traže nove kratkoročne kredite u momentu kada je istekao rok dotadašnjih kredita. U uslovima povećane konkurencije za plasman bankarskih resursa, banke mogu da prihvate finansiranje i dela trajnih obrtnih sredstava putem kratkoročnih kredita, ukoliko procene da preduzeće ima odgovarajuću kreditnu sposobnost.

U praksi se često koriste *kreditne linije* (credit lines), što znači da preduzeća mogu da koriste onaj iznos kredita kod banke koji im je u tom momentu potreban, ali do određenog limita koji je unapred dogovoren i u određenom roku trajanja kreditne linije.

2.1.2 Investicioni krediti (term loans)

Sredstava iz dugoročnih zajmova (term loans) koriste se za finansiranje fiksnih aktiva kao i trajnog obrtnog kapitala. U zemljama sa razvijenim tržištem kapitala, jake kompanije mogu da biraju između dva oblika finansiranja: institucionalnog finansiranja kod banaka i finansiranja putem emisije vrednosnih papira na otvorenom finansijskom tržištu. To ne važi za manje kompanije, koje nemaju pristup tržištu kapitala, pa su upućene na korišćenje kredita banaka.

Otplata investicionih kredita vrši se na osnovu anuitetnih programa u kojima mogu da budu predviđeni mesečni, kvartalni, polugodišnji ili godišnji rokovi. Bitno je da se kreditnim aranžmanom ugovore rokovi plaćanja anuiteta koji su u skladu sa finansijskim mogućnostima dužnika, odnosno sa stvaranjem adekvatnog dohotka koji služi kao osnova za servisiranje dugova. Ukoliko preduzeće može da otplati kredit pre roka dospeća, banka prihvata takvu ponudu, ali samo pod uslovom da se otplata kredita vrši iz profita preduzeća. Naime, postoji mogućnost da preduzeće nastoji da izvrši otplatu kredita pre roka na taj način što na finansijskom tržištu dolazi do novog kredita po povoljnijim uslovima. U tom slučaju banka kod prevremenog vraćanja kredita može da naplati novčane penale.

Kamatna stopa na investicione kredite zavisi od opšteg nivoa kamatnih stopa na finansijskom tržištu, od stepena kreditne sposobnosti dužnika kao i od iznosa i ročnosti zajma. Visina finansijskog leveridža - odnosa između zaduženja i aktive kompanije - utiče na visinu kamatne stope, jer veći stepen kreditne zaduženosti povlači i povišeni stepen kreditnog rizika. Kod većih investicionih zajmova primenjuju se po pravilu varijabilne kamatne stope koje su vezane za neku izabranu bazičnu kamatnu stopu uz odgovarajući dodatak koji zavisi od individualiziranog rizika koji nosi dotični investicioni kredit.

Kod ocene kreditne sposobnosti dužnika za dobijanje investicionog kredita u većoj meri se naglašava profitabilnost dužnika za razliku od kratkoročnih zajmova kod kojih se u prvi plan stavlja likvidnost preduzeća. Treba naglasiti da kod davanja investicionih kredita banka postaje u izvesnom smislu partner preduzeća dužnika, odnosno postaje interesno

povezana sa dužnikom u dužem vremenskom periodu. Iz tih razloga banka nastoji da sagleda perspektivnu tržišnu i finansijsku poziciju kreditirane kompanije u periodu dok traje otplata investicionih kredita. Sa gledišta banke naročito je bitno da se sagleda kvalitet menadžmenta u kompaniji, kvalitet tehnologije i istraživačko-razvojnih programa, konkurentska pozicija preduzeća, unošenje novih proizvodnih procesa i novih proizvoda, pozicija preduzeća u kontekstu promene potrošačke tražnje itd.⁵

U pogledu analitičkih postupaka kod razmatranja kreditne sposobnosti kompanija, banke kod investicionog kreditiranja primenjuju projekcije dohotka i projekcije novčanih tokova (cash flows), dok bilans stanja nije toliko bitan sem ukoliko se ne ide na sagledavanje budućih bilansa stanja. Razume se da banke u kreditnim analizama moraju da procene realnost pretpostavki na kojima se zasnivaju projektovani finansijski bilansi, kako bi se dobila što realnija procena perspektivne kreditne sposobnosti preduzeća dužnika.

Ukoliko neki elementi kreditnog ugovora ne bi bili ispunjeni od strane dužnika, banke na osnovu akceleracione klauzule (acceleration clause) imaju pravo da proglase ukupan zajam dospelim odmah. Pretnja da se primeni akceleraciona klauzula praktično znači za dužnika opasnost da banka pokrene proces bankrotstva, pošto je skoro isključeno da preduzeće iz drugih izvora otplati veliki investicioni kredit koji je dospeo odjednom umesto da bude otplaćivan u dužem vremenu putem sukcesivnih rata.

Na kraju treba pomenuti da banka može da traži participaciju drugih banaka u investicionom kreditiranju, bilo zbog zakonskog limita koji ograničava visinu kredita odobrenog jednom zajmotražiocu bilo zbog diverzifikacije rizika.

2.1.3 *Revolving krediti*

Revolving krediti (revolving credits) nastali su iz kratkoročnih linija koje se primenjuju kod kratkoročnih privrednih kredita. Za razliku od njih, revolving krediti su srednjoročnog tipa (intermediate business loans) sa normalnim rokovima trajanja od 1 do 3 godine. Radi se zapravo o tipu kreditnog aranžmana koji se nalazi između kratkoročnih i investicionih kredita. Korišćenje sredstava po osnovu revolving kredita je fleksibilno, što znači da korisnik takvog kredita povlači sredstva u skladu sa dinamikom svojih potreba i otplaćuje prema svojim finansijskim mogućnostima u okviru dogovorenog roka. Kod revolving kredita se ugovorom između banke i kompanije određuje maksimalni iznos

⁵ Edward Reed / Edwaid Gill, *Commercial Banking*. 1989, str. 297.

zaduženja do kojeg kompanija može da ide. Takođe se ugovara vremenski limit do kada revolving kredit može da bude korišćen.

Ukoliko revolving kredit sadrži konverzionu klauzulu, može da bude konvertovan u investicioni kredit (tern loan) koji se otplaćuje na bazi anuitetnog programa. U ovom slučaju korišćenje revolving kredita praktično ima dve faze. U prvoj fazi se koristi revolving kredit, a u drugoj fazi se saldo po ovom kreditu konvertuje u investicioni zajam. Ukoliko ne postoji konverzion klauzula, dužnik, na kraju važenja ovog oblika finansiranja, saldo duga po revolving kreditu isplaćuje po pravilu iz zadržanog profita kompanije.

Revolving kredit može da traje i nekoliko godina, s tim da se putem ovog oblika finansiraju pretežno delovi obrtno aktive, mada se mogu finansirati i manje kupovine fiksne aktive. Po pravilu se korišćenje revolving kredita vrši uz realno pokriće (asset-based lending), a kao oblici kolaterala pojavljuju se uglavnom zalihe i potraživanja od kupaca. Faktički se radi o kreditu za trajna obrtna sredstva, čime se zamenjuje vlasnički kapital ili investicioni zajam. U momentu kada dođe do likvidacije revolving kredita i ovaj bude isplaćen iz zadržanog profita, akcijski kapital preduzeća pojavljuje se kao izvor finansiranja.

Postoje neki oblici srednjoročnog bankarskog kreditiranja koji su dovoljno fleksibilni za dužničke kompanije i mogu da budu vezani za finansiranje nekih specifičnih funkcija. Jedan od takvih specijalnih oblika srednjoročnog kredita je MF (note issuance facility). Radi se o srednjoročnim kreditnim linijama u trajanju od 3 do 7 godina. Na osnovu MF aranžmana banka pristaje da kupi kratkoročne komercijalne papire preduzeća dužnika ili da mu stavi na raspolaganje kredit, ukoliko to preduzeće ne može da plasira pomenute papire ispod kamatne stope po kojoj banka prihvata da vrši ovo finansiranje. To su zapravo standby kreditne linije koje kompanija može da aktivira u slučaju potrebe, u konkretnom slučaju radi podržavanja emisije kratkoročnih komercijalnih papira.

2.1.4 Krediti za finansijsko prestrukturiranje

Ovaj tip bankarskih kredita vezan je za finansiranje kupovine preduzeća (akvizicije). Taj oblik bankarskog finansiranja posebno je značajan kod LBO (leveraged buyouts) transakcija. U ovom slučaju investitorska grupa kupuje kompaniju uz visoko korišćenje bankarskih kredita. Banke daju kredite za akvizicije preduzeća bilo kao prioritetne (senior) ili kao subordinirane zajmove. Pošto prioritetni krediti imaju viši rang u naplati, to se na subordinirane kredite naplaćuje viša kamatna stopa nego na prioritetne zajmove.

Osnovna ideja koja stoji iza LBO operacija jeste da se putem vlasničkog preuzimanja nedovoljno uspešnih kompanija obezbedi njihovo restrukturiranje u cilju stvaranja veće profitabilnosti u narednom periodu na bazi boljeg menadžmenta, poboljšane poslovne strategije, uvođenja novih tehnologija i proizvoda itd. Pri tome su potrebna znatna finansijska sredstva kako za finansiranje vlasničkih transfera tako i za povećanje ukupnog finansijskog potencijala preuzetih kompanija. U tom smislu ovaj posao za banke može da predstavlja izvor visokih profita, ukoliko se pokaže da je LBO operacija dobro koncipirana i realizovana. Međutim, ove operacije sadrže znatno veće rizike nego što je slučaj kod standardnog investicionog i kratkoročnog kreditiranja preduzeća.⁶

2.2 Krediti maloj privredi

Kreditiranje malih i srednjih preduzeća (SME, small & medium enterprises) povećano je u toku poslednje 2-3 decenije. U skoro svim zemljama prihvaćena je ideja da sektor male privrede predstavlja jedan od najvažnijih segmenata za kreiranje novih radnih mesta. Pored toga, mnoga mala i srednja preduzeća deluju u pravcu revitalizacije privredne strukture, naročito ako se bave proizvodnjom na bazi novih tehnoloških rešenja. Stoga i države nastoje da podrže razvoj malih i srednjih preduzeća.

U Americi funkcioniše specijalan državni program podrške malih i srednjih preduzeća koji se sprovodi preko državne agencije Small Business Association (SBA). Ova agencija garantuje zajmove kvalifikovanim malim i srednjim preduzećima, ukoliko su ove zajmove odobrili kreditori koji su prihvaćeni od strane SBA programa. Za zajmove

⁶ Milutin Ćirović, *Fuzije i akvizicije*, Novi Sad, Prometej, 2004, str. 252.

odobrene na osnovu SBA programa garantuje američka država. SBA zajmovi daju se sa rokovima otplate između 5 i 25 godina i uglavnom nose varijabilne kamatne stope.

Bitna karakteristika SBA zajmova je da se oni mogu pakovati u pulove s tim da se na toj osnovi emituju SBA obveznice. Prema tome, SBA obveznice imaju pokriće u SBA zajmovima. Rokovi dospeća SBA obveznica iznose 7, 10, 15, 20 i 25 godina i razlikuju se od rokova dospeća SBA zajmova. Otplata SBA zajmova vrši se mesečno putem anuiteta. Korisnici SBA kredita imaju pravo da vrše prevremenu otplatu; u tom slučaju ne podležu plaćanju kaznene kamate. Zapazeno je da se SBA krediti koji su dati za obrtni kapital i imaju rokove maksimalno do 10 godina, često vraćaju pre roka dospeća, za razliku od SBA kredita sa dužim rokovima koji se koriste za finansiranje fiksnog kapitala u preduzećima.⁷

2.3 Strukturiranje kredita pravnim licima

Pod strukturiranjem kredita podrazumeva se sporazumno utvrđivanje uslova pod kojim se zaključuje kreditni ugovor između banke kao kreditora i kompanije kao dužnika. Konkretni uslovi pod kojima je kredit zaključen treba da odražavaju potrebe i interese obe ugovorne strane. U elemente strukturiranja kredita ulaze pre svega ročnost kredita, visina kamatne stope, pokriće, zaštitne klauzule itd.

Ročnost kredita

Generalna shema kredita na bazi ročnosti izgleda ovako:

– kratkoročni krediti	do 1 godine
– srednjeročni krediti	od 1 do 7 godina
– dugoročni krediti	obično preko 10 godina.

Različite ročne strukture kredita po pravilu se odnose na različite tipove kredita. Tako se kratkoročni krediti, koje koriste kompanije, odnose na finansiranje tekućih potreba u obrtnim sredstvima. Dugoročni krediti odobravaju se za finansiranje fiksnih aktiva ili trajnog obrtnog kapitala. Srednjeročni krediti banaka često se odnose na dugoročno

⁷ Frank Fabozzi / Franco Modigliani, *Capital Markets: Institutions and Investments*, 2003, str. 538.

finansiranje kompanija, s tim da se kasnije oblik bankarskog finansiranja može da promeni ili da kompanija dužnik pređe na berzansko finansiranje putem emisije vrednosnih papira.

Ročnost kredita stipulira se u kreditnom aranžmanu, polazeći od principa da bi ročnost kredita trebalo da se poklapa sa protekom vremena u kojem postoji potreba korišćenja kreditnih oblika finansiranja. Na primer, unutar kategorije jednogodišnjih kratkoročnih kredita, konkretnim kreditnim aranžmanom može se odrediti rok vraćanja kredita od recimo 90 dana, ukoliko je to dovoljno da se završi obrt zaliha, tako da je kompanija u stanju da iz novčanog priliva vrati kredit. Kada se radi o dugoročnim kreditima za finansiranje investicionih projekata u fiksne aktive, rokovi vraćanja kredita treba da budu usklađeni sa formiranjem novčanog toka koji služi kao osnova za vraćanje kredita banci zajedno sa kamatom (tzv. sinking fund).

Kod kratkoročnih kredita ročnost predviđena kreditnim aranžmanima može da bude samo nominalna ali ne i efektivna. To znači da se kratkoročni kredit može odobriti na primer sa rokom od 3 meseca, ali da se prilikom isteka tog roka izvrši prolongacija kredita. To će biti posebno slučaj ukoliko se kratkoročni krediti koriste umesto dugoročnog kredita za finansiranje trajnih obrtnih sredstava. Ukoliko banka odobri prolongaciju kredita, ona ima pravo da izvrši izmene u kreditnom ugovoru npr. da koriguje kamatnu stopu, ako je došlo do promene kamatnih stopa na finansijskom tržištu ili ako je promenjen kreditni rejting dužnika.

Ukoliko bankarski kredit ima duži rok dospeća, involviran je veći stepen kreditnog rizika, pri istim ostalim uslovima. Razlog je što se u dužem vremenskom periodu bazični faktori, koji ulaze u ocenu kreditne sposobnosti dužnika, mogu više da promene nego u kraćem vremenskom roku. Iz tih razloga kredit sa dužim rokom vraćanja sadrži nešto višu kamatnu stopu, što predstavlja premiju za povećani kreditni rizik.

Zajednički interes banke i dužnika je da se dužina otplatnog perioda što realnije proceni. Ukoliko bi rokovi dospeća kredita bili suviše kratki u odnosu na potencijalne mogućnosti stvaranja novčanog toka od strane dužnika, došlo bi do finansijskog naprezanja dužnika, a verovatnoća da kredit ne bude na vreme vraćen bila bi povećana. To isto važi za kratkoročne kredite čiji rokovi treba da budu utvrđeni sa dužinom postojanja potrebe za povremenim obrtnim aktivama.

2.3.1 *Kamatne stope*

Kamatne stope koje banke primenjuju na kredite odnosno na depozite u osnovi se formiraju na finansijskom tržištu. Nominalna kamatna stopa sadrži dve osnovne komponente: realnu kamatnu stopu i stopu inflacije. Banke prilikom formiranja kamatnih stopa na zajmove uračunavaju i dodatnu maržu koja predstavlja individualizaciju stepena rizika za konkretne dužnike. Ova poslednja komponenta kreditne kamatne stope služi i za formiranje rezervi iz kojih se pokrivaju gubici po zajmovima. Ukoliko je kod konkretnog zajma kreditni rizik veći, mora se zaračunati povećani dodatak u okviru kamatne stope za pokrivanje povećanog rizika. Razume se da banka unapred ne zna koji zajam neće biti vraćen na vreme, jer kad bi znala, ona taj zajam ne bi ni odobrila. Međutim, na bazi zakona velikih brojeva, banka može sa visokim stepenom verovatnoće da unapred sagleda stepen kreditnog rizika (default risk) kod raznih kreditnih plasmana.

Na prvoklasne dužnike primenjuje se najniža kamatna stopa koja se obično naziva primarnom kamatnom stopom (prime rate). Ona sadrži ponderisanu cenu izvora sredstava, troškove administracije kredita i prihvatljivu stopu profita banke. Na ovu primarnu kamatnu stopu zaračunava se dodatak koji pokriva stepen kreditnog rizika za razne konkretne tražioce kredita.

Glavna opcija u politici kamatnih stopa banaka sastoji se u izboru između fiksnih i fleksibilnih (varijabilnih) kamatnih stopa. Fiksne kamatne stope predstavljaju tradicionalnu politiku kamatnih stopa banaka koja je ranije bila široko primenjivana. Sada se fiksne kamatne stope uglavnom koriste kod kratkoročnih kredita, dok se kod dugoročnih kredita pretežno koriste fleksibilne kamatne stope. To se može objasniti pre svega većim neizvesnostima u pogledu formiranja stopa inflacije kao i moguće veće varijabilnosti stopa inflacije u vremenskom horizontu. Sem toga, postoji povećana osetljivost kako banaka tako i dužnika na kamatni rizik koji proističe iz promena kamatnih stopa. Najzad, postoji tendencija da banke pomeraju strukturu svojih zajmovnih plasmana u pravcu dugoročnih zajmova koji sadrže povećani kreditni i kamatni rizik. Svi ti razlozi deluju u pravcu sve većeg prihvatanja fleksibilnih (plivajućih) kamatnih stopa. Pri tome banke prihvataju promene kamatnih stopa nastale na finansijskom tržištu.

Za banke se ovde postavljaju dva pitanja. Prvo pitanje odnosi se na *izbor referentne kamatne stope* koja služi kao osnova za formiranje individualiziranih kreditnih

kamatnih stopa na razne zajmove, imajući u vidu individualizaciju kreditnog rizika. U tom smislu osnovu predstavlja tržišno formirana bazična kamatna stopa, koja se može smatrati polaznom generalnom cenom finansijskih resursa banaka. Najpoznatija takva stopa je LIBOR (London Interbank Offered Rate), ali postoje i druge referentne odnosno bazične kamatne stope, npr. kamatne stope na državne blagajničke zapise.

Drugo pitanje u vezi sa kamatnom politikom banaka jeste *frekvencija ponovnog određivanja kamatnih stopa* polazeći od referentne kamatne stope. Naime, promena referentne kamatne stope ima različite efekte na formiranje nivoa fleksibilnih kamatnih stopa po kreditnim aranžmanima u zavisnosti od toga da li se rekalkulacija vrši npr. mesečno, tromesečno ili polugodišnje. Stabilnost finansijskih odnosa po kreditnim aranžmanima vodila bi u pravcu dužih rokova rekalkulacije kamatnih stopa. Međutim, varijabilitet inflacionih stopa deluju u suprotnom pravcu.

Postoji potencijalna opasnost za dužnike da prihvatanje koncepta fleksibilne kamatne stope može da znači suviše veliki porast kamatnih stopa u vezi sa kretanjem stope inflacije. Preterano visoka kamatna stopa deluje u pravcu ugrožavanja profitabilnosti poslovanja preduzeća dužnika. To može da ugrozi i samu banku usled toga što suviše visoka cena kredita za visokozadužena preduzeća može da dovede do smanjene mogućnosti otplate kredita i plaćanja kamatnih obaveza. U tom smislu postoji mogućnost da se u kreditnim aranžmanima odrede okviri u kojima je dozvoljeno formiranje fleksibilnih kamatnih stopa. Na primer, ukoliko inicijalna kamatna stopa iznosi 10% godišnje, ona može da bude ograničena na maksimum od 13% i na minimum od 7%.

Ukoliko banke primenjuju fiksne kamatne stope na dugoročne kredite kao i fiksne kamatne stope na depozite, kao izvore svog potencijala, postoji opasnost da banke izgube profitabilnost, ukoliko dođe do većeg porasta kamatnih stopa na finansijskom tržištu. U tom slučaju dolazi do izraza ročni debalans u strukturi banaka, naime banke uvek imaju kraću ročnu strukturu kod depozitnog potencijala i dužu ročnu strukturu kod zajmovnih plasmana. Stoga se povećanje tržišnih kamatnih stopa brže reflektuje na povećanje cene depozita banaka nego na povećanje cene njenih kreditnih plasmana. To je ključni argument za prihvatanje fleksibilnih kamatnih stopa na srednjeročne i dugoročne bankarske zajmove.

2.3.2 Kolateral (pokriće)

U pogledu realnog pokrića u vezi odobrenih zajmova, u praksi banaka postoje dva pristupa. Po jednom pristupu banke traže odgovarajuće pokriće za odobreni zajam, s tim da imaju pravo da se naplate prodajom aktive koja služi kao pokriće, ukoliko dužnik ne vrati zajam o roku. Drugi pristup se zasniva na tome da banka ne traži realno pokriće za odobrene zajmove već smatra da je otplata zajma zasnovana na prihvaćenoj projekciji novčanih tokova. U tom smislu može se praviti razlika između kompanija koje zajmove dobijaju na osnovu realnog pokrića (asset-companies) i kompanija koje ne moraju da pruže realno pokriće za dobijanje zajmova (cash-flow-companies).

Velike kompanije sa najvišim kreditnim rejtingom po pravilu dobijaju nepokrivene bankarske zajmove (unsecured loans) za razliku od manjih preduzeća kod kojih se pretežno traži da imaju realno pokriće za zajmove. Manje banke po pravilu odobravaju zajmove sa realnim pokrićem, pri čemu ove banke odobravaju zajmove prvenstveno manjim preduzećima. Dugoročni zajmovi obično sadrže realno pokriće usled većeg rizika u odnosu na kratkoročne zajmove. Realni oblici pokrića koji se odnose na zajmove koje koriste kompanije mogu da sadrže opremu, zalihe, potraživanja od kupaca, potvrde javnih skladišta za lagerovanu robu, komercijalne nekretnine itd.

Opcija banke između pokrivenih i nepokrivenih zajmova u značajnoj meri zavisi od kvaliteta dužnika. Ukoliko se zajam odobri uz realno pokriće, kreditni rizik banke se smanjuje. S druge strane, postoji opasnost da banka, ukoliko ima obezbeđenje u vidu realnog pokrića, relativizira analitičke kriterijume kod odobravanja kredita. Stoga pokriće bankarskih zajmova ne sme da supstituiira primenu adekvatnih analitičkih metoda za procenu kreditnih rizika. Sa gledišta banke je ipak najvažnije da se u toku trajanja kredita generiše novčani tok koji je potreban za servisiranje duga. Ako banka koristi kolateral, ona treba da vodi isto toliko računa o primeni adekvatnih metoda kreditne analize kao i kod nepokrivenih zajmova.⁸

O kreditnim ugovorima mogu se predvideti razne zaštitne klauzule (covenants) koje znače određeno obezbeđenje za kreditorsku banku. Zaštitne klauzule postale su u novije vreme čak značajnije od ugovorenih kolaterala u kreditnim aranžmanima. Postoje vrlo različite kombinacije zaštitnih klauzula koje ulaze u kreditne ugovore, što u osnovi zavisi od finansijske snage dužnika i kvaliteta njegovog menadžmenta. Ove klauzule primenjuju

⁸ T.H. Donaldson, *Understanding Corporate Credit*, 1983, str. 230.

se u većoj meri kod dugoročnih kredita, imajući u vidu povećani kreditni rizik Generalni smisao zaštitnih klauzula jeste da se utiče na poslovnu politiku i ponašanje preduzeća dužnika sa ciljem da se minimizira kreditni rizik. Najviše se koriste sledeće zaštitne klauzule:⁹

- preduzeće se obavezuje da će u periodu trajanja bankarskog kredita davati banci određeni set periodičnih finansijskih izveštaja;
- preduzeće se obavezuje da će za vreme korišćenja kredita držati sopstveni obrtni kapital iznad određenog minimalnog nivoa;
- preduzeće ne sme da vrši veće bilansne promene ili vlasničke transformacije bez odobrenja banke;
- preduzeće ne sme da ulazi u nova kreditna zaduženja odnosno da povećava u značajnijem iznosu fiksne aktive bez odobrenja banke;
- preduzeće ne sme da kupuje vrednosne papire (sem državnih papira) kako ne bi ulazilo u spekulativne transakcije koje bi mogle da znače povećanje kreditnog rizika;
- preduzeće ne može da kupi druga preduzeća (akvizicije) ili da ulazi u fuzije sa drugim preduzećima bez odobrenja kreditorske banke;
- ukoliko preduzeće probije vrednosti određenih indikatora na osnovu kojih je izvršena kreditna analiza (u pogledu profitabilnosti, obrta sredstava, strukture kapitala i likvidnosti) mogu se primeniti ograničenja isplate dividendi akcionarima, plata i bonusa menadžerima firme i sl.

⁹ Milutin Ćirović, *Bankarstvo*, European Center for Peace and Development, Beograd, 2006, str. 105.

2.4 Kreditni proces kreditiranja pravnih lica

2.4.1 Priprema i donošenje kreditnih odluka

U savremenom bankarstvu proces kreditiranja postaje znatno složeniji nego u ranijim uslovima. Tehnologija kreditiranja privrede počinje sa kreditnim zahtevima od strane kompanija. Ovi kreditni zahtevi ulaze u proceduru koja ima za cilj da se izvrši adekvatna analiza kreditnog rizika. Izvori informacija koji su relevantni za kreditnu ocenu delimično se zasnivaju na informacijama koje podnosi tražilac kredita, zatim na osnovu baze podataka kojom raspolaže banka i najzad na osnovu spoljnih informacija koje banka prikuplja. Korišćenje trostrukih izvora za informacije koje se odnose na tražioce kredita važno je zbog toga da bi se ukrštanjem podataka proverila njihova tačnost.

Podaci koje kompanija kao tražilac kredita stavlja na raspolaganje banci jesu pre svega podaci koji su sadržani u bilansu stanja, bilansu tokova (bilans uspeha) i projekcijama novčanih tokova (cash flows). Tražilac kredita podnosi i dodatnu dokumentaciju koja se odnosi na namene korišćenja kredita kao i ostale informacije koje banka zahteva. Ceo ovaj informacioni materijal banka kritički razmatra i proverava u vidu intervju sa odgovarajućim predstavnicima kompanije.

Baza podataka u samoj banci je veoma značajna, pa se banke smatraju nekom vrstom zatvorenih rejting agencija. Naime, banka ima određene informacije o tražiocu kredita, na osnovu dotadašnje saradnje sa njim. Sem toga, banka raspolaže informacijama o drugim preduzećima koja pripadaju istoj privrednoj grani, pa na osnovu toga može da izračuna prosek performansi sa kojim su onda uporedive performanse kompanije koja traži kredit.

Treći izvor informacija potiče iz spoljnih izvora, pri čemu posebnu ulogu igraju kreditne agencije.

Na osnovu svih raspoloživih podataka banka donosi pozitivnu ili negativnu kreditnu odluku. U velikim bankama postoji visok stepen decentralizacije donošenja kreditnih odluka, s tim da svako snosi odgovornost za kreditnu odluku koju je doneo. Drugi princip je da funkcioneri banke na raznim nivoima hijerarhije imaju tačno određene limite u pogledu donošenja kreditnih odluka. Funkcioner banke na višem hijerarhijskom nivou ima prava da donese kreditne odluke koje povlače veće iznose. Kreditni odbori donose

kreditne odluke za velike iznose kredita. Upravni odbor banke donosi najkrupnije kreditne odluke.

Donošenje kreditnih odluka na svim hijerarhijskim nivoima mora da se zasniva na jasno formulisanoj kreditnoj politici banke, koju formuliše top menadžment banke. Na taj način, svi funkcioneri banke kao i kreditni odbori imaju preciznu polaznu osnovu za sagledavanje kreditnih zahteva i za donošenje odgovarajućih kreditnih odluka, kojima se operacionalizuje kreditna politika banke. Dokument o kreditnoj politici banke sadrži kriterijume i proceduru za odobravanje kredita.

Kod donošenja kreditnih odluka, banka mora da vodi računa o najmanje tri faktora:

- prihvatljivosti kreditnog rizika,
- pozicionim limitima,
- dodatnom iznosu kapitala banke.

Prihvatljivost kreditnog rizika sastoji se u proceni banke o stepenu kreditnog rizika koji se odnosi na konkretan kreditni zahtev. To znači da banka procenjuje stepen rizika da glavnica zajma i kamate ne budu plaćeni u predviđenim rokovima. U tom smislu banka ima svoju rejting skalu koja može da sadrži 5 do 15 stepena kreditnog rizika. Ukoliko je stepen kreditnog rizika niži, kreditna sposobnost tražioca kredita je viša. Sa povećanjem procenjenog kreditnog rizika, banka traži višu kamatnu stopu za zajam, jer u strukturu kamatne stope uključuje premiju za procenjeni rizik. Na taj način struktura kreditnih rejtinga za razne kreditne zahteve povlači za sobom i odgovarajuću strukturu kamatnih stopa. Ako kreditni rizik poraste preko određene granice, banka ne želi uopšte da odobri takve kreditne zahteve, jer je rizik za banku suviše veliki.

Pozicioni limiti sastoje se u tome da banka u svakom momentu ima program strukture svojih kreditnih plasmana. Ideja je da se putem određene diverzifikacije plasmana smanjuje kreditni rizik koji bi inače bio veći kada bi pojedine kategorije kredita imale veliku koncentraciju. Prema tome, banka može da odbije kreditne zahteve, iako ispunjavaju uslove kreditnog rizika, ukoliko bi time bili probijeni limiti za određenu kategoriju bankarskih kredita.

Dodatni iznos bankarskog kapitala je treći bitan faktor kod odobravanja novih bankarskih zajmova. Naime, banke su obavezne da drže dodatni iznos akcijskog kapitala na svaki dodatni iznos kreditnih plasmana, jer je to za banku povećanje njene kreditne

izloženosti (tj. kreditnog rizika). Prema tome, da bi banka odobrila dodatni bankarski zajam, ona mora da raspolaže ne samo slobodnim kreditnim potencijalom za plasman nego i dodatnim iznosom kapitala koji u određenom procentu mora da pokriva dodatni iznos zajma.

Karakter (character) pokazuje spremnost kao i želju da se dug otplati na vreme zajedno sa kamatama. Smatra se da je to početni uslov da bi preduzeće moglo da dobije kredit.

Kapacitet zaduženja (capacity to borrow) znači procenu sposobnosti preduzeća da iz tekućeg dohotka izvrši vraćanje bankarskih kredita zajedno sa kamatama. Ta sposobnost vezana je za generiranje dohotka u periodu u kome treba da se kredit otplati.

Kapital (capital) pokazuje neto imovinu dužnika, što se uzima kao kriterijum ranijeg finansijskog ponašanja kreditnog dužnika. Pored toga, visina neto imovine (kapitala) predstavlja rezervu solventnosti, pa stoga utiče i na visinu kredita koji kompanija može da dobije.

Kolateral (collateral) ili zaloga predstavlja realno pokriće koje može da bude uslov za dobijanje kredita kod banke. Zaloga može da bude u vidu vrednosnih papira, zaliha, potraživanja od kupaca kao i fiksne aktive.

Ekonomske prilike (conditions) označava makroekonomske ili sektorske prilike koje utiču na sposobnost otplate bankarskih zajmova o rokovima zajedno sa kamatom. Na primer, u periodima povoljne konjunktуре kreditni rizik je znatno manji nego za vreme recesije.

Zaključivanje ugovora o zajmu. Ukoliko je banka donela pozitivnu odluku o kreditnom zahtevu kompanije, pozivaju se ovlašćeni predstavnici te kompanije da sa bankom pregovaraju o preciznim uslovima zajma (iznosu, roku otplate, kamatnoj stopi, kolateralu, zaštitnim klauzulama itd). Kada su uslovi zajma dogovoreni u svim detaljima, priprema se i zaključuje ugovor o zajmu (loan agreement).

2.4.2 *Monitoring kredita*

Posle momenta odobravanja kredita, banka ne vrši samo tehničke poslove oko naplate dospelih kreditnih rata i kamata nego i monitoring (praćenje) kredita koji su u operativnoj funkciji. Cilj ovog praćenja je da se sagleda kvalitet celokupnog zajmovnog portfolija kao i da se prate performanse svakog pojedinačnog zajma. Smisao praćenja ukupnog zajmovnog portfolija vezan je za kreditnu politiku banke i njenu politiku likvidnosti. Praćenje pojedinačnih zajmova značajno je da bi se blagovremeno preduzimale korektivne akcije, ukoliko bi došlo do zastoja u servisiranju dugova od strane dužnika. Putem monitoringa zajmova banka procenjuje da li je potrebno da koriguje visinu rezervi i kapitala u cilju pokrića gubitaka po jednom delu zajmova. I najsigurnije banke imaju izvesne gubitke po zajmovima, ali je bitno da ti gubici budu u granicama tolerancije.

Ukoliko banka ne naplati kredit odnosno kamatu u roku od 90 dana po dospeću - a nije došlo do reprogramiranja zajma - smatra se da takvi zajmovi treba da budu otpisani. Otpis zajmova (charge-offs) ne mora da znači definitivni gubitak sredstava za banku, pošto postoji mogućnost da se i otpisani zajmovi naknadno bar delimično naplate. U nekim analizama se koristi pretpostavka da će 50% otpisanih zajmova biti naplaćeno kasnije (tzv. recovery rate).

Monitoring zajmova (loan review) je oblik interne revizije zajmovnog portfolija u okviru same banke. Cilj je da se što brže otkriju problemski zajmovi kao i da se informiše top menadžment banke o kvalitetu zajmovnog portfolija u celini i po kreditnim grupacijama. Preporučuje se da se kod problemskih zajmova odmah preduzmu korektivne akcije putem dogovora o restrukturiranju zajma, zahteva za dodatnim zalagama (kolateralima) itd.

Klasifikacija problemskih zajmova je sledeća:

1. Substandardni zajmovi
2. Sumnjivi zajmovi
3. Zajmovi sa gubitkom.

Substandardni zajmovi su oni koji pokazuju lošije performanse od predviđenih. Sumnjivi zajmovi imaju povećani rizik da neće biti naplaćeni. Zajmovi sa gubitkom (loss loans) su zapravo otpisani zajmovi. Otpis zajmova se prvenstveno vrši iz operativnih rezervi za otpis zajmova, koje banke unapred formiraju, imajući u vidu stopu anticipiranih

otpisa. Ukoliko operativne rezerve nisu dovoljne, gubici po zajmovima se otpisuju na teret kapitala banke.

2.4.3 Sanacioni scenariji

Kada se utvrde problemski zajmovi, banka stoji pred izborom između likvidacije ili sanacije kompanije. Ukoliko se proceni da se putem sanacionih postupaka ne može ponovo dobiti dovoljno zdrava kompanija, koja je u stanju da servisira svoje dugove, rešenje bi bilo da se izvrši likvidacija kompanije. Međutim, banke često preferiraju sanaciju dužničke kompanije, ukoliko se na osnovu intenzivnih razgovora oceni da postoje realne šanse da kredit može da bude vraćen po reprogramiranim uslovima. U tom slučaju stručnjaci banke i kompanije dužnika zajedno razrađuju varijante sanacionog programa.

Izrada sanacionih scenarija je složen posao za banke. Bankarski eksperti koji rade na sanacionim scenarijima zajmova (loan workout) moraju da ulože mnogo rada sa kompanijom dužnikom da bi utvrdili da li je zajam nenaplativ ili bi i pod kojim pretpostavkama moglo da dođe do konsolidacije kompanije kako bi ona ponovo moglo da servisira svoje dugove. U razmatranjima sanacionih scenarija specijalisti banke moraju da ulože mnogo strpljenja i pregovaračkih veština kako bi se došlo do odgovarajuće solucije koja bi bila prihvatljiva kako za banku tako i za kompaniju dužnika.

Sanacioni postupak se najčešće završava *restruktuiranjem zajma*, što praktično znači da se vrši modifikacija uslova zajma (odlaganje isplate kamate i glavnice, produženje ročnosti zajma, revizija kamatnih stopa itd.). Kod restrukturiranja zajma banka može da traži dodatne garancije. Ukoliko dođe do prihvatanja sanacionog scenarija i do reprogramiranja zajma, izbegnut je otpis zajma.

Restrukturiranje zajma u suštini znači da se kupuje vreme da bi se stvorila mogućnost da dužnička kompanija sanira svoju ekonomsku i finansijsku poziciju, kako bi ponovo bila osposobljena da servisira svoj dug prema banci. Banka prihvata reprogramiranje zajma pod određenim uslovima koji treba da dovedu do povećavanja sposobnosti dužnika da otplati dug. Ti uslovi sastoje se u prekompoziciji proizvodnih programa i uključivanju novih proizvoda, prekomponovanju marketinga, smanjivanju plata u kompaniji, eliminisanju viškova zaposlenih, likvidaciji nepotrebnih aktiva kompanije, uklanjanju nekompetentnih menadžera itd. Restrukturiranje kompanije može da uključi i

promenu vlasničke strukture, npr da ona bude preuzeta od strane druge kompanije. Cilj programa konsolidacije preduzeća sastoji se u smanjenju troškova, povećanju prodaje i dohotka, pa prema tome i stvaranju uslova da se poveća sposobnost otplate dugova.¹⁰

Bankarski sektor predstavlja najvažniji deo finansijskog sistema Srbije. U okviru bankarskog sektora Srbije dominantnu ulogu u finansiranju privredne aktivnosti zauzimaju komercijalne banke. Na cenu bankarskih kredita utiče cena pozajmljenih sredstava, targetirana stopa prinosa na akcijski kapital i visina stope riziko premije. Cena bankarskih resursa na finansijskom tržištu Srbije zavisi od cene depozita i visine kamatne stope finansijskih sredstava pozajmljenih iz inostranstva. Na cenu depozita utiče kamatna stopa na depozite, troškovi akvizicije i servisiranja, premije osiguranja i stope obavezne rezerve. Neusklađenost između niskog nivoa i kratkoročnosti depozita i dugoročnih plasmana banaka uslovljavaju na izvore iz inostranstva¹¹. Targetirana stopa prinosa bankarskih resursa na finansijskom tržištu predstavlja prinos na vlasnički kapital banke pre oporezivanja, kao razlika između prihoda i rashoda zajma podeljeni sa alociranim akcionarskim kapitalom. Riziko premija, zbog osiguranja povraćaja kredita, kalkuliše se posebno za svakog zajmotražioca, na način da se prvo utvrdi, bazična, odnosno primarna kamatna stopa, na koju se zaračunava stopa premije za svakog zajmotražioca ponaosob i koja se na kraju svakog perioda obračuna, koriguje za visinu promene kamatne stope na tržištu, uvećanu za stopu premije.

U zavisnosti od kreditne sposobnosti dužnika i rizika ulaganja, kamatne stope na poslovne kredite osciluju oko osnovne kamatne stope. Ako dužnik ima veću kreditnu sposobnost, on može dobiti kredit po kamatnoj stopi koja je niža od osnovne do 2 odsto. Ukoliko je tada LIBOR 9 odsto, dužnik može dobiti kredit po kamatnoj stopi od 7 odsto (9%-2%). Kada kredit traži dužnik sa manjom kreditnom sposobnošću, kreditor traži veću kamatnu stopu od osnovne do 2 odsto. U ovom slučaju kreditor zaračunava premiju za povećanje rizika od 2 odsto. U zavisnosti od prometa na finansijskim tržištima u određenim vremenskim periodima menja se visina osnovne kamatne stope.

Na visinu kamatne stope na poslovne kredite, pored osnovne kamatne stope i kreditne sposobnosti dužnika, utiču i drugi činioci, kao što su troškovi banke i odnos banke i dužnika. Troškove banke čine administrativni troškovi i pasivna kamata koju banka plaća

¹⁰ Edward Reed / Edward Gill, *Commercial Banking*. 1989, str. 365. 112.

¹¹ Momirović Dragan, *Determinante cene novca na finansijskom tržištu Srbije*, Bankarstvo, 2008, vol. 37, br. 1-2, str. 66-74

svojim deponentima na depozite. Kada u odnosima banke i dužnika postoji međusobno poverenje, banka dužniku može odobriti kredit po nižoj kamatnoj stopi.

Determinante kamatne stope:

$$k = k^* + IP + DRP + LP + MRP$$

k = potreban prinos na dužničku hartiju od vrednosti

k^* = realna bezrizična kamatna stopa

IP = inflaciona premija

DRP = premija na rizik od neizvršenja obaveze

LP = premija likvidnosti

MRP = premija na rizik dospeća

Ostali faktori koji utiču na nivo kamatne stope:

1. Politika centralne banke;
2. Suficit ili deficit u državnom budžetu;
3. Nivo proizvodne aktivnosti;
4. Međunarodni faktori.

2.5 *Finansiranje preduzeća*

Preduzeća mogu da se finansiraju samofinansiranjem i iz tuđih izvora.

Samofinansiranje je proces reprodukcije kojim se finansira iz vlastitih sredstava preduzeća, ako isto posluje rentabilno (pozitivan fin. rezultat). Bruto sredstva samofinansiranja su neplaćena glavnica dugoročnih plasmana, amortizacija, dugoročna rezervisanja na teret ukupnih prihoda, akumulacija, konverzija dividende u dividendne akcije.

Neto sredstva samofinansiranja dobijaju se ako se od bruto sredstava oduzme zbir otplaćene glavnice dugoročnih obaveza nominalne vrednosti otkupljenih sopstvenih akcija. Trajno samofinansiranje su akumulacija i amortizacija, povremeno samofinansiranje-iz sredstava rezervi, sredstva fonda zajedničke potrošnje, sredstva solidarnosti. Izvori samofinansiranja se dele na:

- *interne*(amortizacija, naplata glavnice dugoročnih plasmana, akumulirani neto dobitak, efekti revalorizacije koji su nadoknađeni iz ukupnog prihoda).
- *eksterne*(emisija akcija, novi trajni ulozi trećih lica, ulaganje kapitala inokasnog vlasnika, prodaja dugoročnih obveznica iznad nominalne vrednosti)

Finansiranje iz tuđih izvora se vrši putem:

- **Kreditiranja:** imovinsko- pravni odnos između poverioca i dužnika u kojem poverilac svoja novčana sredstva ustupa dužniku na određeni vremenski rok i pod određenim uslovima.
- **Zajedničko ulaganje:** inostrane investicije u kojima postoji zajedničko preduzetništvo, zajednička dobit i rizik predstavljaju ulaganje kapitala u određenu zemlju fizičkog ili pravnog lica.
- **Specifični oblici finansiranja:** međusobno kreditiranje i oročavanje sredstava ,učesće, avansi, pretplate i bespovratno finansiranje, finansiranje putem lizinga, finansiranje putem faktoringa, finansijska konsolidacija (sanacija) preduzeća.

Kratkoročni krediti se u uslovima nedovoljnosti finansijskih sredstava za kontinuitete u reprodukciji, najčešće spajaju vremenski intervali od momenta prodaje proizvoda do momenta prodaje njihove naplate. Tim kreditima se supstituišu vlastita novčana sredstva, koja su posunena kupcima, i stvaraju mogućnosti za nesmetano odvijanje narednog toka reprodukcije. U uslovima kada preduzeća imaju viškove novčanih sredstava, onda ta sredstva plasiraju putem kredita u neka druga preduzeća i tako povećavaju prihod putem naplaćenih kamata. Ako se pozajmljivanje sredstava iz tuđih izvora stalno povećava, onda preduzeće dolazi u sve veću zavisnost, a kratkoročno kreditiranje, kao instrument održavanja likvidnosti, pokazuje svoje negativnosti.

Dugoročni krediti nadoknađuju nedostatak vlastitih sredstava radi finansiranja investicija u osnovna i obrtna sredstva. Ovim kreditima se prevazilazi nedostatak sopstvene akumulacije i amortizacije što sprečava usporavanje razvoja preduzeća.

2.6 Prednosti i nedostaci finansiranja preduzeća putem kredita

Kreditiranje privrede je od posebnog značaja za zemlje u razvoju jer to neretko predstavlja jedini izvor finansiranja njihovog razvoja počevši od finansiranja izgradnje infrastrukture i ostalih bazičnih projekata presudnih za ubrzani razvoj.

Pogodnosti bankarskih kredita proizilaze iz njihovih osnovnih karakteristika kao što su: dugoročna dospelost ovih kredita, amortizacioni obrasci otplate što omogućava povezivanje amortizovanja dugova sa prirastom neto dohotka aktivirane investicije, zatim postojanje instrumenata obezbeđenja ovakvih bankarskih kredita, mada oni utiču na povećanje troškova finansiranja. U procesu dugoročnog finansiranja banke i ostale finansijske institucije imaju presudnu ulogu. Esencijalna pozicija banaka i strateška uloga finansijskih mehanizama omogućava da ove institucije putem kombinovanja alokativnih parametara, informativnih tokova i kontrolnih poluga ostvaruju visok stepen efektivnosti korištenja akumulativnih fondova.

Nedostaci kreditiranju ogledaju se prvenstveno u tome što pribavljanje novčanih sredstava iz tuđih izvora, povećava direktne troškove poslovanja preduzeća koja koriste ta sredstva. Kreditiranje iz tuđih izvora smanjuje kreditnu sposobnost korisnika sredstava i stavlja ih u podređeni položaj prema davaocu kredita. Rizik likvidnosti se povećava sa porastom tuđih izvora sredstava i kod kratkoročnog i kod dugoročnog kreditiranja. Bez obzira da li je u pitanju eksterno ili interno kreditiranje, finansiranje tokova reprodukcije na kreditnim uslovima je objektivna potreba. Prednosti su više izražene kod internog finansiranja tokom reprodukcije, a razlozi su u obostranim efektima finansiranja. Treba istaći da se pravilnom primenom politike kreditiranja mogu povećati prednosti i u znatnoj meri smanjiti nedostaci.

2.7 Međusobno finansiranje poslovnih partnera

Kada je traženi kredit suviše veliki da bi ga jedna banka mogla obezbediti iz svog kreditnog potencijala, grupa međunarodnih banaka se može obavezati da učestvuje u njegovom finansiranju na bazi jednog finansijskog aranžmana, s tim da se utvrdi učešće svake pojedine banke u ovakvom "finansijskom paketu". Tada se radi o sindiciranom (sindikalizovanom) ili konzorcijalnom kreditu (syndicate loan financing, syndicated loan,

syndicated credit facility). Jedna banka preuzima ulogu nosioca posla, vodećeg agenta-menadžera (manager, lead manager, lead agent) koji je odgovoran za strukturiranje kredita, objedinjavanje ostalih finansijera, obradu, praćenje i administriranje kredita, a ujedno se stara da će se sve to odvijati u skladu sa sporazumom o kreditu. Svaka banka snosi svoj deo rizika u sindiciranom kreditu. Učesnici u sindiciranom kreditu mogu biti različite finansijske institucije, ali su to uglavnom velike međunarodne komercijalne banke. Većina sindiciranih kredita je denominirana u američkim dolarima, ali mogu biti i u drugim vodećim svetskim valutama, pre svega funtama sterlinga, evrima, švajcarskim francima i japanskim jenima.

Sindicirani krediti se mogu realizovati uglavnom na dva načina. Kada su u pitanju poznati zajmoprimci sa odgovarajućim bonitetom i uz to je iznos kredita manji, banka agent direktno obaveštava veći broj banaka potencijalnih kreditora o uslovima kredita i traži njihovu ponudu za učešće. Kada su u pitanju kompleksniji aranžmani i veći iznosi ("džambo" krediti preko 1 milijarde dolara) vode se pregovori o učešću i u tom slučaju se radi o direktnom sindiciranju kredita kada više manjih banka učestvuje neposredno u pregovorima sa zajmoprimcem. Sindicirani krediti se obično odobravaju takvim zajmoprimcima kao što su vlade i razne državne agencije, ali i velikim kompanijama koje imaju dobar kreditni bonitet. Sindicirani krediti se obično koriste za velike projekte (i velike iznose zaduženja) koje realizuju zajmoprimci sa visokim kreditnim bonitetom, a omogućavaju brzo i diskretno aranžiranje finansijskog paketa. Kredit može biti u jednoj ili više valuta, a kamatne stope kod ovih zajmova su obično promenljive, na bazi LIBOR-a ili EURIBOR-a, plus određena marža (spread). Rokovi otplate ovih kredita se obično kreću između 5 i 15 godina i mogu da imaju grace period (6). Kod njih se naplaćuje provizija za angažovana sredstva, kao i provizija za organizaciju-aranžiranje kredita (management fee) ili agentska provizija (agency fee). Ova provizija predstavlja naknadu banci organizatoru aranžmana za njen angažovanje kod pronalaženja banaka koje će uzeti učešće u aranžmanu, pregovora sa zajmoprimcem i zajmodavcima i izrade kreditnog aranžmana, vođena računa o otplati kredita i plaćanju kamata, zastupanja učesnika u kreditnom aranžmanu i sl. Plaća se jednokratno kao procenat iznosa kredita (uglavnom do 1%) i to najčešće kod potpisa ugovora. Pored toga, može biti predviđena jednokratna garantna provizija (undervriting fee, undervriting/guarantee commission) koja se plaća onim bankama (članovima sindikata/konzorcijuma) za njihovu spremnost da otkupe neplasirani deo kredita (koji je u vidu obveznica ili drugih dužničkih hartija od vrednosti) i kreće se oko 1%. Postoje i naknade za razne troškove vezane za organizaciju kredita (out of pocket

money i sl.) koje su obično izražavaju u promilima. Sindicirani krediti mogu biti strukturirani i kao klasični revolving krediti sa kamatnim stopama koje se baziraju na prime rate ili LIBOR-u.

3 Kreditiranje poljoprivrede u Republici Srbiji

3.1 Agrarni budžet Republike Srbije

Države sa ekonomskom politikom privrednog razvoja utiču na povećanje konkurentnosti proizvoda i usluga. Potrebno je stvoriti ekonomski ambijent i osnovna zakonska rešenja, pravila ponašanja, zapošljavanja i sigurnost u izvršenju ugovora.

Pored navedenih faktora značajna su poreska opterećenja i socijalna politika. Poreska opterećenja povećavaju troškove po jedinici proizvoda i smanjuju izvoznu konkurentnost proizvoda. Zakonske procedure su komplikovane, sudski procesi spori i neefikasni, prisutna je korupcija, nedoslednost, nepravda i nepoštovanje sudskih odluka. Neizvršenje ugovornih obaveza ozbiljno utiče na zainteresovanost stranih ulagača. Propisi, uredbe i zakonska rešenja postoje, ali javne institucije ne pružaju usluge koje bi svojim kvalitetom obezbedile razvoj konkurentnosti. Država treba da stvori povoljan ambijent i donese standarde, propise, zakone i vreme sprovođenja, kako bi preduzeća definisala strategiju proizvodnje, izvoza i poslovanja.

Društveni proizvod poljoprivrede u periodu 2004-2009. godine prosečno je iznosio 15,6%. Društveni proizvod poljoprivrede izražen u stalnim cenama u 2004. godini iznosio je 143,5 miliona dinara, a 2009. godine 136,9 miliona dinara. Razvoj drugih proizvodnih sektora trebao je da obezbedi adekvatne budžetske prihode i stvori uslove za veće budžetsko izdvajanje namenjeno poljoprivredi.

U strukturi bruto dodate vrednosti u Srbiji u 2008. godini poljoprivreda je učestvovala sa 11,8 %. U zemljama EU učešće poljoprivrede u bruto dodatoj vrednosti je iznosilo 1,9%. U zemljama okruženja učešće poljoprivrede je bilo veće u odnosu na EU i u Sloveniji je iznosilo 2,3%, Mađarskoj 4,5%, Hrvatskoj 6,1%, Rumuniji 7,2% i Bugarskoj 7,3%.¹²

Sredstva namenjena poljoprivredi su u poređenju sa ranijim godinama na najnižem nivou i na nižem nivou u poređenju sa EU i zemljama okruženja. Smanjenje agrarnog budžeta posledica je ekonomske krize i konstantno je poslednjih godina. Usled velike inflacije, nedostatka sredstava, velike javne potrošnje, malih budžetskih priliva, mere za ublažavanje posledica ekonomske krize usmerene su na smanjenje budžeta i povećanje

¹² Raičević, V. M., Ignjatijević, S. D., Pavlović, Z. S. (2012). Ključne ekonomske i pravne determinante konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje. *Poslovna ekonomija*, 6(1), 409-425.

deficita budžeta. Usled preduzetih mera agrarni budžet je smanjen više nego budžeti drugih sektora.

Tabela 1. Učešće Agrarnog budžeta i izdataka za subvencije u budžetu Srbije (u 000 dinara)

God.	Izdaci budžeta za nabavku nefinansijske i finansijske imovine (000)	Agrarni budžet	Učešće Agrarnog u ukupnom budžetu %	Iznos subvencija (000)	Subvencije (000€)	Učešće izdataka za subvencije u ukupnom budžetu
2004.	362.045	20.145.600	5,6	14.630	185.425	4,0
2005.	400.769	18.984.600	4,7	10.621	127.957	2,7
2006.	505.823	27.544.900	5,4	13.412	159.402	2,7
2007.	595.520	26.096.700	4,4	15.558	194.555	2,6
2008.	695.959	32.895.400	4,7	26.073	320.238	3,7
2009.	719.854	26.690.500	3,7	17.007	181.459	2,4
2010.	762.971	25.622.800	3,4	17.192	171.923	2,3

Izvor: PKV (2011). Agrarni budžet Republike Srbije na putu integracija u poljoprivredni sektor Evropske unije. Dostupno na: <http://www.pkv.rs>

Za poljoprivredu, posebno je važna struktura utrošenih sredstava i njihova efikasnost. U Agrarnom budžetu potrebno je povećati sredstva namenjena ruralnom i naučno-tehnološkom razvoju, uz dalje obezbeđenje tržišne podrške subvencionisanju inputa kroz plaćanje po hektaru i grlu.

Dopunska sredstva treba da budu usmerena prema: institucionalnom unapređenju proizvodnih i marketinških kapaciteta, razvoju savetodavne službe, unapređenju obrazovanja poljoprivrednika i horizontalnom i vertikalnom organizovanju poljoprivrednih proizvođača. Potrebno je usmeriti sredstva u unapređenje seoske infrastrukture i poljoprivredna gazdinstva.

Danas u strukturi Agrarnog budžeta najznačajnije su: premije za proizvodnju mleka, premije za biljnu proizvodnju po kg i subvencije po hektaru, regresiranje ratarske proizvodnje i subvencije repromaterijala po hektaru i po grlu stoke, podsticaji za nabavku raznovrsne opreme, davanje kredita od strane ministarstva za unapređivanje i razvoj planirane proizvodnje, izvozne posticaje za pojedine proizvode na izvozne cene i sredstva za svestrani multifunkcionalni ruralni razvoj.

Sredstva namenjena za svestrani razvoj sela su od donošenja Agrarnog budžeta usmerena na ruralni razvoj. Sredstva se izdvajaju za razvoj infrastrukture, razvoj

proizvodnje, za agroekoturizam, podršku obnove zanata, za preradu, realizaciju investicija za mlade farmere (nabavka sistema za navodnjavanje, stoke, plastenika, mešaona, mehanizacije, silosa, pakerica), za razvoj nepoljoprivrednih delatnosti, proizvodnju proizvoda sa većom dodatom vrednošću i za organizovanje i jačanje mreže za podršku ruralnom razvoju.

3.2 Kreditiranje poljoprivrede

Specifičnosti poljoprivredne proizvodnje, po ekonomskoj logici i praksi razvijenih evropskih zemalja, trebalo bi da imaju i svog direktnog odraza na kreditnu politiku banaka. Primera radi, sezonski karakter proizvodnje zahteva određenu dinamiku ulaganja sredstava, a spor obrt kapitala u poljoprivredi zahteva i njemu primeren period korišćenja kreditnih sredstava i period dospeća kamata na naplatu (duži rokovi otplate, uz obavezno korišćenje grejs perioda i sl.). Neujednačena ekonomska opravdanost između pojedinih linija poljoprivredne proizvodnje, utiče na to da banke u procesu kreditiranja ne mogu imati isti tretman prema svim linijama proizvodnje. Naime, u poljoprivredi postoje intenzivne proizvodnje, koje zahtevaju veća finansijska ulaganja i ekstenzivne proizvodnje, koje zahtevaju manja ulaganja. Istovremeno, postoji razlika u profitabilnosti između proizvodnje žitarica, industrijskog bilja, povrtarske proizvodnje, stočarske proizvodnje, proizvodnje voća itd. Zbog različite isplativnosti pojedinih linija proizvodnje banke, a posebno one koje za ciljnu grupu komitenata imaju poljoprivredu, moraju da razviju sistem selektivnih kamatnih stopa.

Međutim, naša realnost je takva, da ne samo da u kreditiranju poljoprivredne delatnosti banke ne uvažavaju ove specifičnosti, već su uslovi kreditiranja na slobodnom bankarskom tržištu (visina kamatnih stopa, grejs period, rokovi otplate) - krajnje nepovoljni za poljoprivredne proizvođače. Usled visokog rizika kreditiranja poljoprivrednika (jedan obrt sredstava godišnje, visok uticaj prirodnih faktora na proces proizvodnje, nestabilnost mera agrarne politike), visokih fksnih troškova koje u procesu odobravanja kredita imaju banke (poljoprivrednici nemaju kreditnu istoriju, niti znaju kako da naprave biznis plan) i usled sveopšteg rizika države i zakonski neuređenog finansijskog tržišta - kamatne stope koje se nude poljoprivrednicima izuzetno su visoke i neprimerene stopama rentabiliteta poljoprivredne proizvodnje.

Jedan od načina finansiranja agrara može biti i lizing, koji označava poslovni odnos u kojem davalac lizinga daje predmet lizinga na korišćenje i upotrebu primaocu. Primalac lizinga se obavezuje da ugovoreni iznos plaća u ugovorenim ratama. Osnovna ideja lizinga je da mašina ili sredstvo kroz rad sam sebe otplaćuje, a predmet lizinga i dato učešće su ujedno i sredstva osiguranja, a ne neka hipoteka ili drugo osiguranje. Lizing je odigrao veliku ulogu u privredama zemalja Srednje i Istočne Evrope, kao fleksibilan i povoljan način finansiranja. Stoga, država svojom regulativom ne bi trebalo da restriktivno deluje na tržište lizinga, već da pospešuje ovaj vid finansiranja.

U pogledu mogućnosti kreditiranja u naročito nezavidnom položaju su porodična gazdinstva, tj mali proizvođači (a takvih je najviše u srpskoj poljoprivredi), koji gotovo da i nemaju pristup kreditu. Naime, pored nepovoljnih uslova pod kojima se krediti odobravaju, instrumente i garancije za obezbeđivanje kredita, koje banke traže, često je veoma teško ili nemoguće obezbediti. Primera radi, kao jedno od sredstava obezbeđenja kredita uglavnom se traži hipoteka na nepokretnost u dvostrukom ili trostrukom iznosu kredita koji banka odobrava, a veoma često, usled nesređenih zemljišnih knjiga, zemljoradnici nisu u mogućnosti da prilože dokaz o vlasništvu nad imovinom, pa prema tome, ne mogu ni da ispune uslov za dobijanje kredita.

U poređenju sa zemljama u okruženju, aktivne kamatne stope su u Srbiji više u odnosu na zemlje okruženja a posebno u odnosu na zemlje EU. Pri tom, visina kamatnih stopa u Srbiji najmanje je determinisana odnosom ponude i tražnje za kreditima. Na njihovu visinu najviše utiču investicioni i politički rizik, nepovoljan institucionalni ambijent zemlje, nedovoljno efikasna bankarska administracija, neupisane nekretnine i vlasništvo nad njima i sl.

Osnovne prepreke za veće korišćenje kredita u domaćoj poljoprivredi mogle bi se sistematizovati u sledeće grupe (redosled nabrojanih prepreka odgovara relativnom značaju i snazi koju svaki navedeni faktor ima u ograničavanju kreditiranja):¹³

- nestabilnost i nesigurnost tržišta (neizvestan i nesiguran plasman, odsustvo ugovorne proizvodnje, nepoznate i oscilatorne cene, nestabilne mere agrarne politike);
- niska stopa rentabilnosti poljoprivredne proizvodnje (uslovljena visokim disparitetima cena i niskom produktivnošću, niskim prinosima, niskim prirastom);
- visoke kamatne stope, kratak period otplate, izostanak ili kratak grejs period;

¹³ Paraušić, V., Cvijanović, D. (2007). Poljoprivreda Srbije - programi kreditne podrške države i komercijalnih banaka u periodu 2004-2007. *Ekonomski anali*, 52(174-175), 186-207.

- nemogućnost obezbeđenja kreditne garancije (nedovršen katastar, nerešeni imovinsko-pravni odnosi, neuknjiženi objekti, nepostojanje kreditne istorije poljoprivrednika);
- nerazvijenost finansijskih tržišta (nerazvijeno tržište fučersa poljoprivrednih proizvoda, tačnije nemogućnost da hartije od vrednosti za poljoprivredne proizvode služe kao garant za odobrenje kredita).
- nedostatak poverenja u bankarski sektor i odsustvo iskustva i znanja poljoprivrednika u poslovanju s bankama, tj. popunjavanju obimne bankarske dokumentacije, formulara i sl;
- odustvo stručnosti u izradi i predstavljanju poslovnih planova (savetodavna služba nije razvijena, a angažovanje privatnih lica za izradu poslovnih planova je skupo i nedostupno mnogim gazdinstvima).

Osnovni zaključak jeste da su prepreke većem kreditiranju poljoprivrednika mnogo više u domenu nestabilnog tržišta, visokih kamatnih stopa i nerešenih imovinsko-pravnih odnosa, nego u domenu neiskustva, nedovoljnog znanja bankarskih procedura, nepoverenja prema bankarskom sektoru i sl.

Ono što nedostaje našem agraru, a što bi moglo u mnogome poboljšati finansijski položaj poljoprivrede jeste jaka agrarna banka. Prava agrarna banka morala bi biti sposobna da finansira poljoprivredu, da plasira kapital, kako domaći, tako i inostrani, da iz državnih depozita subvencije idu preko nje, da bude privilegovana agrarna banka, kakvu recimo ima Francuska i neke druge zapadne zemlje.

Konačno, u pronalaženju rešenja za finansiranje poljoprivrede, mora se znati i šta rade razvijene zemlje Zapada. Pre svega, sve razvijene zemlje, bez izuzetka, primenjuju separatne kreditne sheme za zalihe i skladištenja osnovnih poljoprivrednih proizvoda, prvenstveno žitarica. Ilustracije radi, već decenijama je u raznim formama selektivno kreditiranje jedan od osnovnih elemenata agrarne politike SAD. Esencijalnu ulogu u sistemu kreditiranja ima niža tzv. zajmovna cena za kredite poljoprivredi u odnosu na tržišnu stopu, a CCC (Commodity Credit Corporation) je državno kreditno interventna ustanova (kojom upravlja Ministarstvo poljoprivrede SAD), koja i propisuje zajmovnu kamatnu stopu za svaku fiskalnu godinu. Po pravilu, ova kamatna stopa je niža od kamatne stope komercijalnih banaka za 3-5 procentnih poena. Osim CCC, još dve državne institucije odobravaju poljoprivrednim proizvođačima kredite po benefciranim uslovima. I većina zemalja EU obezbeđuje preferencijalne kreditne aranžmane svojim poljoprivrednim

proizvođačima, a preferencijalni tretman se ogleda u kamatnim stopama nižim od ostalih zajmovnih stopa.

3.2.1 Poljoprivredni krediti komercijalnih banaka u Srbiji

Imajući u vidu veliki značaj i potencijal poljoprivredne proizvodnje u Srbiji, banke u svojoj ponudi imaju kredite namenjene poljoprivrednicima, i to za obrtna sredstva (stočna hrana, stoka u tovu, finansiranje troškova održavanja...) i za nabavku osnovnih sredstava (kupovina zemljišta, poljoprivrednih objekata, staklenika, sistema za navodnjavanje...). Postoje takođe i krediti za registrovana poljoprivredna gazdinstva, za koje država subvencionise kamatu, a namenjeni su za nabavku repromaterijala i drugih obrtnih sredstava. Ti krediti su kratkoročni, s rokom dospeća 3 do 12 meseci. Kamatna stopa kod ove vrste kredita je znatno niža od drugih kredita.

Tabela 1. Poljoprivredni krediti Komercijalne banke

KOMERCIJALNA BANKA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Kratkoročni krediti za poljoprivredu</u>	od 1.000,00 EUR	do 12 meseci	12.95 %	13.47 %
<u>Dugoročni krediti za poljoprivredu</u>	od 1.000,00 EUR	do 84 meseci	10.95 %	11.28 %
<u>Dugoročni krediti za kupovinu zemljišta</u>	-	do 120 meseci	9.95 %	10.25 %
<u>Kombank agrar - dinarski kredit uz menicu korisnika kredita</u>	50.000,00 - 500.000,00 RSD	do 12 meseci	23.4 %	25.87 %
<u>Kombank agrar - dinarski krediti do 12 meseci</u>	od 50.000,00 RSD	do 12 meseci	18 %	19.75 %

Dugoročni subvencionisani krediti, u saradnji s Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, namenjeni su za investiranje u osnovna sredstva u poljoprivredi – nabavku poljoprivredne mehanizacije i opreme, kupovinu matičnog stočnog stada, investicije u objekte u poljoprivredi (hladnjače, plastenike, staklenike, objekte za stočarstvo), sisteme navodnjavanja i druga osnovna sredstva. Otplata ovakvih kredita je planirana u tromesečnim, šestomesečnim ili godišnjim anuitetima, s periodom počeka od 12 do 36 meseci, u zavisnosti od namene kredita. Početak od 12 meseci je karakterističan za

kredite za nabavku obrtnih sredstava, a poček od 24 do 36 meseci za kredite namenjene za investicije. To znači da se u periodu dok traje poček ne počinje sa vraćanjem glavnice kredita, već samo plaćate kamatu. Banka putem počeka omogućava da se vremenski uskladi obaveza otplate kredita s planiranim prilivima od investicije, odnosno realizacije obrtnih sredstava. Tako npr. kupovina teladi za tov putem kredita s počekom od 13 do 15 meseci omogućuje da se kredit otplaćujete tek nakon završenog uzgoja i kada se prodajom ostvare određeni prihodi.¹⁴

Tabela 2. Poljoprivredni krediti Banca Intesa

BANCA INTESA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>FarmerObrt</u>	1.000,00 - 100.000,00 EUR	6 - 24 meseci	14 %	16.05 %
<u>FarmerInvest</u>	5.000,00 - 500.000,00 EUR	12 - 120 meseci	-	-
<u>Kratkoročni poljoprivredni krediti sa subvencijom kamate od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</u>	50.000,00 - 700.000,00 RSD	do 12 meseci	5 %	18 %
<u>Dugoročni poljoprivredni kredit uz finansiranje dela kredita od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</u>	5.000,00 - 300.000,00 EUR	60 - 96 meseci	-	11.579 %

¹⁴ www.nbs.rs

Tabela 3. Poljoprivredni krediti NLB banke

NLB BANKA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Dugoročni potrošački kredit za kupovinu traktora sa subvencijom kamate od fonda za razvoj Republike Srbije</u>	od 1.000,00 EUR	13 - 84 meseci	4.5 %	4.66 %
<u>Kratkoročni krediti za obrtna sredstva poljoprivrednicima, sa subvencijom kamate od Ministarstva Poljoprivrede i Ministarstva Finansija</u>	od 50.000,00 RSD	3 - 12 meseci	5 %	5 %
<u>Dugoročni investicioni sufinansirani kredit prema Programu mera za kreditiranje poljoprivredne proizvodnje u 2009., sa subvencijom kamate od Ministarstva Poljoprivrede i Ministarstva Finansija</u>	od 5.000,00 EUR	60 - 96 meseci	-	11.32 %
<u>Kratkoročni dinarski krediti za obrtna sredstva</u>	od 10.000,00 RSD	6 - 12 meseci	16.2 %	21.46 %
<u>Kratkoročni krediti za finansiranje biljne i stočarske proizvodnje</u>	od 10.000,00 RSD	13 - 24 meseci	23 %	20.2 %
<u>Dugoročni krediti za kupovinu poljoprivrednog zemljišta</u>	od 1.000,00 EUR	13 - 96 meseci	-	16.47 %
<u>Dugoročni krediti za kupovinu poljoprivredne mehanizacije</u>	od 1.000,00 EUR	13 - 84 meseci	-	16.54 %
<u>Dugoročni krediti za izgradnju poljoprivrednog objekta</u>	od 1.000,00 EUR	13 - 84 meseci	-	16.77 %
<u>Kredit za finansiranje višegodišnjih biljnih zasada</u>	od 500,00 EUR	13 - 60 meseci	-	16.94 %
<u>Kredit za nabavku i formiranje osnovnog stada</u>	od 500,00 EUR	13 - 42 meseci	-	17.26 %

U zavisnosti od tipa proizvodnje i sezonalnosti samog procesa, postoji mogućnost dogovora s bankom o prilagođavanju plana otplate prema potrebama poljoprivrednika i potrebama njihove proizvodne delatnosti. Period na koji se uzima kredit i početak njegove otplate treba da budu usklađeni s periodom u kome ulaganje počinje da donosi novčani priliv. U suprotnom, poljoprivrednici su prinuđeni da pozajmljuju nova, često skuplja, sredstva kako bi izmirili dospele obaveze. Kratkoročne kredite treba uzimati samo za finansiranje proizvodnje čiji je ciklus do godinu dana (npr. proizvodnja povrća, žitarica i sl.), dok u slučaju investiranja u npr. višegodišnje zasade ili osnovno stado treba voditi računa i da period počeka odgovara vremenu koje je neophodno za ostvarivanje prvih novčanih priliva od prodaje proizvoda.

Kredit se može delimično ili u celosti otplatiti pre ugovorenog roka dospeća. Prevremena otplata podrazumeva otplatu glavnice kredita uz, u najvećem broju slučajeva, plaćanje naknade za prevremenu otplatu, gde se oslobađa obaveze plaćanja kamate za period do ugovorenog roka dospeća. Što se tiče sredstava obezbeđenja kredita, banke najčešće traže menice, hipoteku ili zalogu.

Tabela 4. Poljoprivredni krediti Procredit i AIK banke

PROCREDIT BANK				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>ProAgro kredit</u>	do 25.000,00 EUR	do 84 meseci	-	10.62 %
<u>ProAgro Imanje kredit</u>	od 25.000,00 EUR	do 240 meseci	-	-
AIK BANKA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Kredit sa rokom otplate do 24 meseca</u>	do 250.000,00 RSD	do 24 meseci	2 %	29.55 %
<u>Dugoročni kredit za poljoprivredna gazdinstva</u>	2.000,00 - 50.000,00 EUR	13 - 60 meseci	15 %	17.89 %

Banka takođe može staviti zalogu na npr. poljoprivednu mehanizaciju koja se kupuje, dakle na pokretne, a nekad i na nepokretne stvari. Šta to u stvari znači? Ukoliko iz određenih razloga poljoprivrednici ne budu u mogućnosti da otplate kredit, oni su se stavljanjem određenog predmeta u zalogu obavezali da će taj predmet čiji su vlasnik predati banci kako bi ona prodajom tog predmeta namirila potraživanja koja ima prema njima.

Poljoprivredni krediti mogu biti dinarski i krediti indeksirani valutnom klauzulom. Kredit indeksiran valutnom klauzulom je kredit izražen u određenoj stranoj valuti i sadrži klauzulu kojom se otplata kredita vezuje za kretanje kursa te valute. Ove vrsta kredita sa sobom nosi i visoke rizike – rizik promene deviznog kursa, odnosno neizvesnost za korisnika kredita u pogledu ukupne obaveze po osnovu uzetog kredita, a time i mogućnosti njegove otplate u ugovorenom roku. Od ove vrste rizika može se zaštititi ukoliko su prihodi iz kojih se otplaćuje kredit vezani za istu valutu, npr. ako se neko bavi proizvodnjom voća za izvoz ili se otkupna cena proizvoda formira u istoj valuti kao i kredit.

Tabela 4. Poljoprivredni krediti OTP, Vojvođanske i Hypo Alpe-Adria banke

OTP BANKA SRBIJA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Investicioni poljoprivredni krediti</u>	-	-	-	-
<u>Poljoprivreda Brzi krediti za obrtna sredstva do 1.200.000 dinara</u>	-	do 18 meseci	-	-
<u>Poljoprivredni krediti za obrtna sredstva do 100.000EUR</u>	5.000,00 - 100.000,00 EUR	do 18 meseci	-	-
<u>Pozajmica za poljoprivredna gazdinstva (Overdraft)</u>	-	-	-	-
VOJVOĐANSKA BANKA				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Krediti za kupovinu poljoprivredne mehanizacije, plastenika, staklenika, osnovnog stada i višegodišnjih zasada</u>	2.000,00 - 20.000,00 EUR	do 60 meseci	10 %	10.83 %
<u>Krediti za obavljanje poljoprivredne delatnosti</u>	do 5.000,00 EUR	do 24 meseci	12 %	13.41 %
HYPO ALPE-ADRIA-BANK				
Naziv kredita	Iznos	Rok otplate	Nominalna KS	Efektivna KS
<u>Kreditiranje setve, repromaterijala i nabavke stočne hrane</u>	-	do 12 meseci	12 %	15.75 %
<u>Kreditiranje tova i ostalih obrtnih sredstava</u>	-	do 60 meseci	12 %	13.42 %
<u>Kreditiranje mehanizacije, adaptacije i kupovine objekata, osnovnog stada, dugogodišnjih zasada</u>	-	do 120 meseci	12 %	13.1 %
<u>Kredit za kupovinu obradivog zemljišta</u>	-	do 180 meseci	9.1 %	9.77 %
<u>Kredit za projekte izgradnje farmi</u>	-	do 240 meseci	9.1 %	9.77 %
<u>Kredit za refinansiranje</u>	-	do 60 meseci	12 %	13.42 %

3.2.2 Podrška države u pravcu kreditiranja poljoprivrednih proizvođača

U bankarskim kreditima poljoprivrednici već decenijama unazad ne vide realan izvor finansiranja svoje proizvodnje i novih investicija, a skromna i nedovoljna kreditna podrška dolazi i od države. Tokom 2004. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Srbije, u saradnji sa Ministarstvom finansija, započelo je izgradnju finansijskog tržišta i sistema kreditiranja poljoprivredne delatnosti. Krediti Ministarstva poljoprivrede, koji su i visoko subvencionisani, distribuiraju se preko poslovnih banka. U uslovima kada su mogućnosti zaduživanja poljoprivrednika na slobodnom bankarskom tržištu bili ekonomski nezamislivi, Ministarstvo poljoprivrede Srbije (zajedno sa Fondom za razvoj Vojvodine) javlja se kao napovoljniji finansijer agrara. Iako je više nego jasno da resorno ministarstvo ne može zameniti jaku agrarnu banku, niti kvalitetan bankarski sistem, da je period odobravanja i procedura dobijanja državnih kredita, posebno dugoročnih, složen i dug, da su sredstva mala i nedovoljna za sve potrebe registrovanih poljoprivrednika - bitno je istaći da ova sredstva postoje i da je država uvidela potrebu poljoprivrednika za eksternim vidovima finansiranja.

Kreditna podrška je vrsta podsticaja kojom se poljoprivrednim gazdinstvima omogućava olakšani pristup korišćenju kredita, i to za:¹⁵

- razvoj stočarstva koji obuhvata i premiju osiguranja životinja propisanu ovim pravilnikom;
- razvoj ratarstva, voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva i cvećarstva;
- investiciona ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju i opremu.

Pravo na kreditnu podršku pod uslovima utvrđenim ovim pravilnikom ostvaruju:

- fizičko lice - nosilac komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva;
- preduzetnik;
- pravno lice, i to:
 - ✓ zemljoradnička zadruga sa najmanje deset članova zadruge koji su upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava kao nosioci ili članovi deset različitih registrovanih poljoprivrednih gazdinstava;
 - ✓ ako je razvrstano u mikro ili malo pravno lice u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo.

¹⁵ (2014). *Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava na kreditnu podršku*. „Službeni glasnik RS“, br. 30/14.

Pravo na kreditnu podršku ostvaruje se i pod sledećim posebnim uslovima:

- da je rok otplate kredita najviše tri godine;
- da se kredit odobrava i isplaćuje u dinarima;
- da kamatna stopa na godišnjem nivou nije veća od referentne kamatne stope Narodne banke Srbije uvećane za dva procentna poena (obračunata konformnom metodom na stvarni broj dana u godini), osim za kredite sa rokom otplate do jedne godine kod kojih kamatna stopa na godišnjem nivou nije veća od referentne kamatne stope Narodne banke Srbije uvećane za tri procentna poena (obračunata konformnom metodom na stvarni broj dana u godini);
- da je fiksna kamatna stopa na neotplaćeni deo kredita od 6 % na godišnjem nivou u periodu otplate kredita, a u slučaju kada se kreditna podrška koristi za razvoj stočarstva da je fiksna kamatna stopa na neotplaćeni deo kredita od 4 % na godišnjem nivou u periodu otplate kredita;
- da za kredit čiji je rok otplate tri godine može da se odobri odloženi rok vraćanja glavnice do jedne godine koji se uključuje u rok otplate kredita;
- da može da se odobri prevremena otplate kredita, bez prava na naknadu troškova prevremene otplate kredita;
- da se kao sredstvo obezbeđenja ne koristi novčani depozit;
- da se, u slučaju kada se kreditna podrška koristi nenamenski, kredit smatra dospelim, i to celokupna glavnica, pripadajuća redovna kamata i zatezna kamata i ceo iznos subvencionisanog dela kamate sa obračunatom zakonskom zateznom kamatom i pada na teret lica;
- da, u slučaju kada se pravo na kreditnu podršku koristi za razvoj stočarstva, pun iznos premije osiguranja pada na teret lica ako nemaju važeću polisu osiguranja do otplate kredita, odnosno dok su životinje u njihovom vlasništvu.

Dakle, krediti, čiji je rok od jedne do tri godine sa grejs periodom do godinu dana, odobravaju se i isplaćuju u dinarima - bez valutne klauzule. Kamatna stopa je 4% na godišnjem nivou za kredite u stočarstvu i 6% za kredite plasirane u razvoj ratarstva, voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva, cvećarstva, kao i kupovinu poljoprivredne mehanizacije i opreme. Pravo na kreditnu podršku imaju fizička lica – nosioci komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, preduzetnici i pravna lica (zemljoradničke zadruge sa najmanje 10 članova zadruge koji su upisani u Registar

poljoprivrednih gazdinstava, mikro i mala pravna lica). Ukupan iznos kredita za fizička lica, preduzetnike i pravna lica je do 5.000.000 dinara, a za zemljoradničke zadruge do 15.000.000 dinara.¹⁶ Zahtevi za odobrenje kredita mogu da se podnesu od sledeće nedelje do 1. septembra tekuće godine kod banaka sa kojima je ministarstvo sklopilo ugovor. Pravilnikom o uslovima i načinu ostvarivanja prava na kreditnu podršku poljoprivrednicima definisano je da se kreditna podrška ostvaruje podnošenjem pismenog zahteva banci uz dostavljanje prateće dokumentacije.

3.3 Finansiranje poljoprivrede i agrarna politika u procesu približavanja EU

Rast izdvajanja za ruralni razvoj nedvosmileno je prisutan u okviru ZAP EU, pre svega zbog činjenice da ruralna područja, kao i ruralno stanovništvo, imaju izuzetno značajnu ulogu u okviru EU. Značaj ruralnog razvoja za EU proizilazi i iz činjenice da se u pretpristupnom periodu takođe idzvajaju sredstva za razvoj ruralnih područja kroz pretpristupne instrumente SAPARD i IPARD čija se politika u osnovi nije značajno menjala tokom posmatranog perioda. Mere koje su namenjene kroz ova dva instrumenta, konzistentne su, a korišćenje i upotreba mera, prevashodno zavisi od potreba zemalja korisnica pretpristupnih instrumenata. Za razliku od SAPARD instrumenta, u IPARD instrumentu nije zastupljena mera razvoja ruralne infrastrukture koja je veoma bila zastupljena u okviru SAPARD-a. Analiza je pokazala da se u prvoj fazi više sredstava usmerava u podizanje konkurentnosti i usklađivanje primarne proizvodnje i prerade sa standardima EU kako bi se povećala konkurentnost farmera.¹⁷

Srbija sa statusom kandidata od marta 2012. godine stvorila je osnovni preduslov za korišćenja pretpristupnih fondova u oblasti ruralnog razvoja (IPARD) sa ciljem održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih oblasti, te uspešnijoj implementaciji EU *acquis* u oblasti ZAP-a.¹⁸

Međutim, samo dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU ne podrazumeva automatsko korišćenje sredstava iz svih komponenti IPA fondova, već je neophodno da državna administracija bude usklađena sa pravilima Evropske komisije te prođe kroz

¹⁶ www.mpzss.gov.rs

¹⁷ Stegić, M., Filipović, S. (2013). Analiza EU fondova namenjenih ruralnom razvoju i razvojne mogućnosti za Srbiju. *Poslovna ekonomija*, 7(2), 55-74.

¹⁸ Pejanović, R, Njegovan, Z. (2009). Aktuelni problemi poljoprivrede i sela Republike Srbije. *Industrija*, vol. 37, no. 1, str. 87-99.

proces akreditacije kako bi se utvrdilo da su ispunjeni svi standardi koje zahteva Evropska komisija. Naime, za uspostavljanje sistema koji omogućava korišćenje IPARD komponente, neophodno je uspostavljanje decentralizovanog sistema upravljanja koji u osnovi podrazumeva determinisanje operativnih i upravljačkih struktura koje su tehnički, kadrovski i finansijski sposobne da realizuju programe EU. Ovo je posebno značajno zbog činjenice da akreditacija sistema podrazumeva prenos svih prava odlučivanja na institucije države Srbije (princip *ex post* kontrole).

Uspostavljanje institucija vrši se na relaciji Ministarstvo finansija, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Revizorsko telo. Iako je reč o komplementarnoj strukturi, odgovornosti za uspostavljanje struktura su podeljene. Obaveze koje se odnose na Ministarstvo finansija, prevashodno su vezane za finansijski deo aranžmana, ali i za uspostavljanje operativnih struktura za prve dve IPA komponente. Tako uspostavljene strukture, osnovna su za nadogradnju struktura za preostale tri komponente IPA fondova

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, ima obavezu da uspostavi Operativne strukture za IPARD komponentu, a to su Upravljačko telo (*Managing Authority*) i Platna agencija (*Paying Agency*). Upravljačko telo je prevashodno zaduženo za izradu IPARD programa, praćenje i evaluaciju sprovođenja IPARD programa, izradu godišnjih i konačnih izveštaja i sl. U okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, formirano je odeljenje za ruralni razvoj koje je predviđeno da bude buduće Upravljačko telo. U periodu od 2010. godine, intenzivno se radilo na izradi IPARD programa koji je u više navrata neformalno usaglašavan sa generalnim direktoratom za poljoprivredu EK, a prvi nacrt IPARD programa je izrađen krajem 2010. godine i u međuvremenu nije pretrpeo značajnije promene. Nacrt IPARD programa fokusiran je na ukupno tri mere: Investicije u poljoprivredna gazdinstva, Investicije u preradu i marketing i Tehnička pomoć.

Sredinom 2009. godine osnovana je Uprava za agrarna plaćanja pri Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kao buduća IPARD agencija čiji je osnovni zadatak implementacija IPARD programa što podrazumeva objavljivanje javnih poziva i konkursa, obrađivanje zahteva, sprovođenje kontrola na licu mesta, realizacija isplate po osnovu subvencija i sl.¹⁹ Osnivanjem Uprave za agrarna plaćanja, uspostavljen je izuzetno važan segment budućeg decentralizovanog sistema plaćanja čija je organizaciona struktura usklađena sa pravilima i principima EK.

¹⁹ (2013). *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*. „Sl. glasnik RS“, br.j 41/09 i 10/13.

Sistem koji se uspostavljao za akreditaciju IPARD komponente, kao konkretan rezultat u prethodnom periodu, doveo je do uspostavljanja organizacione strukture uz kompletnu informacionu podršku čime se izbegavaju greške, smanjuju mogućnosti manipulacije dokumentacijom i eventualni sankcije.

Srbija neće otpočeti proces akreditacije za IPARD komponentu do kraja trenutno važećeg programskog perioda (2007-2013), što ukazuje da su izgubljene mogućnosti za korišćenje fondova namenjenih ruralnom razvoju koji bi na godišnjem nivou iznosile od 54,5 do 63,5 mil. evra. Razlog tome je političko-administrativne prirode, odnosno Srbija dobijanjem statusa kandidata za članstvo u EU, izmenama IPA regulative (1085/2006) se prebacuje u Aneks I grupu zemalja. Iako je predlog odluke sačinjen od strane Evropske komisije još juna 2012. godine, izmene još uvek nisu usvojene. Osnovni problem proizilazi iz činjenice da je u okviru IPA regulative, Srbija prikazana uz klauzulu „uključujući Kosovo”, što otežava proces prebacivanja Srbije u kategoriju Aneks I država imajući u vidu da Kosovo ima svoj poseban proces pridruživanja EU u kojem se Kosovo vodi kao država potencijalni kandidat za članstvo u EU. U tom smislu, ni formalno nije moguće otpočeti proces akreditacije za IPARD fondove sve dok se ovo pitanje ne reši.

Drugi razlog zašto Srbija još uvek nije započela akreditaciju za IPARD vezan je za uspostavljanje struktura u okviru Vlade Republike Srbije. Prema izveštajima revizora Evropske komisije, Srbija nije učinila dovoljno da se otpočne sa procesom akreditacije za IPARD komponentu, pre svega zbog činjenice da česte promene u Ministarstvima dovode i do promena u pristupu priprema za proces akreditacije. Međutim, očekivanja su da bi proces akreditacije za prvu i drugu IPA komponentu mogao da se desi najkasnije 2014. godine, što će u velikoj meri olakšati buduću akreditaciju mera u okviru IPARD-a u Srbiji.

U narednom programskom periodu EU (2014-2020) definisaće se novi instrument pretpristupne pomoći pod nazivom IPA 2 (IPARD 2 za ruralni razvoj). Obris novog IPA 2 instrumenta su poznati i nije za očekivati da će doći do značajnijih promena. Osnovna ideja novog pretpristupnog instrumenta jeste težnja da se sam proces akreditacije pojednostavi, što će u određenoj meri olakšati dostupnost fondovima. Međutim, činjenica da neće biti značajnijih promena u novom programskom periodu ukazuje da svi naponi koji su do sada učinjeni u pravcu podizanju institucionalnih kapaciteta, treba da budu samo nadograđeni.

Analiza ruralnih fondova u izabranim zemljama je pokazala da sa ulaskom u EU dolaze i značajno veća finansijska sredstva, a politika koja se uspostavlja u pretpristupnom periodu, ima svoj kontinuitet i u postpristupnom periodu. Naime, sve institucije i mehanizmi koji se uspostavljaju u pretpristupnom periodu korišćenjem

pretpristupnih instrumenata namenjenih ruralnom razvoju, gotovo su identični onima koje koriste i u postpristupnom periodu, s tim da se dijapazon mogućih mera proširuje. Jedna od osnovnih razlika koja se može uočiti u programima ruralnog razvoja u NZČ nakon ulaska u EU, jesu značajno veća izdvajanja za segment zaštite životne sredine.

Imajući u vidu da novi programski period podrazumeva i pripremu za IPARD 2, kao i samu proceduru usvajanja regulativa u okviru EK, realno je očekivati da će Srbija biti u mogućnosti da se akredituje tek 2016. godine. U tom smislu, neophodno je obezbediti kontinuitet u politici pripreme za akreditaciju, jer je iskustvo zemalja koje smo analizirali pokazalo da svaka promena u operativnim strukturama neminovno dovodi do prolongiranja dostupnosti fondova. Naime, sam proces priprema za formalnu akreditaciju i formalna akreditacija sama po sebi, predstavlja dug proces koji traje najmanje dve godine, te i najmanja promena u politici priprema za akreditaciju dovodi do odlaganja čitavog procesa. Iz svega navedenog, neophodno je da državna administracija bez odlaganja izdvoji vreme, finansijska sredstva, te da angažuje stručne ljude koji će obezbediti povećanje kadrovskih i tehničkih kapaciteta u cilju što bržeg okončanja procesa akreditacije. Naravno, svi navedeni procesi zahtevaju i snažnu političku podršku imajući u vidu i da je uspostavljanje institucija za korišćenje pretpristupnih fondova EU u direktnoj vezi sa procesom pristupanja EU.

Ne treba zaboraviti da su IPARD sredstva namenjena pre svega uspostavljanju institucionalnih struktura i njihovom svojevrsnom treningu za korišćenje mnogo značajnijih sredstava EU iz fondova Zajedničke poljoprivredne politike EU (ZPP), ali i uvođenju mnogo strožih pravila kojih moraju da se pridržavaju potencijalni korisnici sredstava. Zbog toga je najznačajniji cilj svih zemalja kandidata da povećaju potrošnju IPARD sredstava na maksimum kako bi se kvalifikovali za veća sredstva iz fondova ZPP posle ulaska u punopravno članstvo EU. Takođe, mera uspeha korišćenja IPARD fondova biće određena merom uspeha u uspostavljanju efikasnih i organizovanih institucija koje će obavljati implementaciju IPARD-a, pa je zbog toga neophodno posvetiti veću pažnju izgradnji i jačanju institucija.²⁰

Najveće vrednosti koje IPARD donosi u nacionalne sisteme podrške poljoprivredi su predvidljivost i transparentnost isplate sredstava. Kako podrška poljoprivrednoj proizvodnji svake zemlje zavisi od procenta rasta BDP-a i opšteg napretka nacionalne ekonomije, tako se i poljoprivredni budžet modifikuje u skladu sa trenutnim okolnostima.

²⁰ Pejović, A. et al. (2011). *Instrument za pretpristupnu pomoć EU 2007–2013*. Beograd : Evropski pokret u Srbiji, str. 119.

Za razliku od nacionalnih sredstava koje se najčešće određuju godišnje i gde je najveći problem konzistentnost podrške, u slučaju IPARD sredstava, budžet se određuje sedmogodišnje, u roku budžetskog perioda EU. To znači da se iznos sredstava i forma podrške gotovo nikako ili vrlo malo menjaju, što omogućava korisnicima dugogodišnje planiranje. Kada se na to doda i visina investicione podrške, koja može da bude znatna po pojedinim merama, izvesnost i predvidivost je više nego neophodna. Ono od čega svaki potencijalni korisnik IPARD sredstava kreće jeste forma i visina podrške. To znači da je IPARD program presudan u izboru mera podrške sa kojima se susreće potencijalni korisnik. Upravo zbog toga, od izuzetne je važnosti izrada korisničkog uputstva za koji je zadužena IPARD agencija, a gde se definiše na koji način, u kojim rokovima, za koja sredstva i uz koju potrebnu dokumentaciju potencijalni korisnik može da ostvari prava na IPARD sredstva.

Suština IPARD-a se svodi na dve stvari – kofinansiranje i standarde. To su upravo elementi koji određuju ekonomsku aktivnost potencijalnog korisnika u najmanje pet godina posle realizovane investicije podržane IPARD sredstvima.

Prvo, neophodno je obezbediti pun iznos novca potrebnog za realizaciju investicije. To znači da krajnji korisnik mora na bankovnom računu da ima sredstva potrebna za realizaciju čitave investicije. Kada je spreman za investiciju, on konkuriše na objavljeni konkurs IPARD agencije. U ovoj fazi on je dužan da dostavi svu potrebnu dokumentaciju koja se od njega traži kako bi uopšte ušao u proces odobravanja projekta. To su, najčešće, razni dokazi o pravu svojine ili zakupa nad zemljom, dokazi identiteta, upis u Registar poljoprivrednih gazdinstava i slično, uglavnom identično kao i za nacionalne mere. Međutim, osim ove opšte dokumentacije, potencijalni korisnik je obavezan da dostavi i specifičnu dokumentaciju, kao što je biznis plan, koji, u slučaju izgradnje i rekonstrukcije objekta, mora da sadrži i precizan spisak radova, tj. glavni i idejni projekat, dokaz o poštovanju minimuma nacionalnih standarda koji se odnose na zdravstvenu zaštitu životinja, zdravlje ljudi, zdravlje biljaka, bezbednost na radu, sve u zavisnosti od vrste investicije.

Tek posle dostavljanja svih potrebnih dokumenata, potencijalni korisnik ulazi u proces odobravanja projekta. Veoma važno je napomenuti da investicija ne sme biti započeta pre nego što je projekat odobren. Pošto se projekat odobri, korisnik može započeti investiciju, ali ne sme odstupati od svog projekta koji je priložio prilikom konkurisanja. Svaka, pa i najmanja promena, biće predmet odobravanja IPARD agencije, u suprotnom potencijalni korisnik može biti odbijen. Posle odobrenja projekta, korisnik IPARD

sredstava stupa u ugovorni odnos sa IPARD agencijom, gde se jasno određuju prava i obaveze obe strane, uključujući i pravo na žalbu korisnika u slučajevima kada smatra da su mu ugrožena prava. Sa druge strane, korisnik je dužan da se pridržava odobrenog projekta i u toku perioda trajanja investicije prihvata kontrole koje mu šalje IPARD agencija kako bi bili provereni navodi projekta, radovi ili poštovanje trajanja investicije od pet godina. Veoma značajno je i da svaka investicija ima minimalni rok trajanja, a to je pet godina. To znači da je korisnik dužan da, u tom vremenskom periodu, održi investiciju (ne sme da otuđi objekat, da mu promeni namenu, niti da otuđi mašine), a sa druge strane mora da dostigne standarde EU, u zavisnosti od vrste investicije. U suprotnom, korisnik je dužan da vrati sva sredstva.

Pošto je projekat odobren, korisnik počinje sa investicionim aktivnostima, prema odobrenom projektu. U zavisnosti od organizacije IPARD agencije, on može, u određenom roku ili samo u toku trajanja konkursa (ovaj konkurs različit je od konkursa za odobravanje projekta), da obavi refundaciju utrošenih sredstava u iznosu od 50 odsto vrednosti investicije (ili u pojedinim slučajevima, i 55, 60 odsto, itd.).²¹ On, tom prilikom, podnosi sve račune, dokaze o uplati sredstava, i drugo, čime dokazuje obavljenju transakciju. Najčešće će refundacija sredstava biti obavljena jednom, za sva investirana sredstva, ali se kod zahtevnijih investicija može desiti fazno investiranje, pa samim tim i povraćaj sredstava može biti u više faza. U slučaju kupovine mašina postoji ograničenje koje se odnosi na zemlju porekla. To mogu biti samo mašine koje su poreklom iz EU ili zemalja u posebnom statusu EU (zemlje kandidati, potencijalni kandidati, zemlje EEA i zemlje u okviru Evropske politike susedstva).

Kontrola korisnika je višestruka. On će prvo biti proveren u fazi odobravanja korisnika da li je započeo investiciju/kupio opremu za koju konkuriše. To je takozvana „nulta kontrola”. U slučaju da je već započeo investiciju, njegov zahtev za ostvarivanje prava nad IPARD sredstvima biće odbijen. Druga kontrola se odvija pre isplate sredstava, a cilj je da se utvrdi da li je investicija obavljena u skladu sa predloženim projektom. Ukoliko to nije slučaj, zahtev za povraćaj sredstava biće odbijen. Poslednja kontrola obavlja se posle realizovane investicije i posle isplaćenih sredstava korisniku. To je ex-post kontrola, koja ima za cilj utvrđivanje da li je investicija održana i da li su dostignuti standardi EU na kraju investicije. Kontrole mogu biti i vanredne u zavisnosti od okolnosti (prevara, neregularnost, itd.). Korisnik je dužan da čuva svu dokumentaciju od trenutka sklapanja ugovora do trenutka isteka pet godina od realizovane investicije.

²¹ Ibid., str. 121.

Kako je to uređeno IPA pravilima za sprovođenje, raspolaganje sredstavima za sprovođenje projekta se upravlja potpisivanjem godišnjeg Finansijskog sporazuma između Srbije i EK i Finansijskom uredbom EK br.1605/2002. Krajnji rok za potpisivanje Finansijskog sporazuma je godina N+1. N je godina u kojoj je budžetska obaveza preuzeta. U slučaju IPA 2007, krajnji rok za zaključivanje Finansijskog sporazuma bio je 31. decembar 2007. godine.

Krajnji rok za ugovaranje je krajnji datum za potpisivanje ugovora i bespovratne pomoći. U skladu sa ograničenjima definisanim za ugovaranje u Finansijskoj uredbi, krajnji datum za ugovaranje je najkasnije:²²

- Godina N+1 za centralizovane programe bez Finansijskog sporazuma (N je godina u kojoj je preuzeta finansijska obaveza);
- Godina N+2 za (centralizovane ili decentralizovane) programe sa Finansijskim sporazumom (N je datum zaključivanja Finansijskog sporazuma);
- Godina N+3 za projekte sa ugovorima o obavljanju radova na osnovu (centralizovanih ili decentralizovanih) programa sa Finansijskim
- sporazumom.

Opšti cilj može biti definisan kao nameravani fizički, finansijski, institucionalni, društveni, razvojni rezultat koji se odnosi na životnu sredinu ili neki drugi razvojni rezultat za koji se očekuje da će mu projekat doprineti. Opisuje buduću (poboljšanu) situaciju ili stanje koje projekat teži da ispuni. Opšti cilj je željeno (promenjeno) stanje, a ne proces. Međutim, projekat neće u potpunosti postići opšti cilj, već će pomoći ostvarivanju napretka u ovom pravcu. Opšti cilj treba definisati na adekvatnom nivou (hijerarhije, administracije, itd.) i treba da bude moguće proveriti da li su se predviđene promene i poboljšanja desila i da li je željena situacija bliža nego što je to bio slučaj pre nego kada je projekat započeo.

On takođe treba da identifikuje ciljnu(e) grupu(e) i odrazi željeni uticaj projekta na krajnje korisnike. Opšti cilj mora biti širi od posebnih ciljeva / svrhe projekta definisane u predlogu projekta, u smislu da je definisan na nivou regionalne, nacionalne ili sektorske politike. Međutim, definicija opšteg cilja ne bi trebala da bude izražena u suviše opštim terminima, kako bi efikasno pružala adekvatnu podršku i smernice tokom praćenja i evaluacije sprovođenja projekta. Svrha(e) projekta treba da:

- jasno opiše svrhu projekta ili promenjenu situaciju ili stanje koje se očekuje kao rezultat realizacije projektnih aktivnosti;

²² Kancelarija za evropske integracije Vlade RS (2011). *Priručnik za programiranje IPA sredstava*. Beograd: Kancelarija za evropske integracije, str. 28.

- identifikuje ciljne grupe i odrazi njihove potrebe. Kvalitet analize potreba biće ocenjen putem analize zainteresovanih strana. Realizacijom svrhe projekta pomaže se direktnim korisnicima upotrebom usluga ili proizvoda stvorenih tokom projekta;
- doprinese postizanju opšteg cilja. Mora postojati jasna veza između svrhe projekta i opšteg cilja. To će biti ocenjeno putem analize problema i razvojem stabla ciljeva;
- bude realističan ili očekivan u momentu kada su stvoreni željeni ishodi projekta, precizan (SMART pravilo za određivanje indikatora i postignuća)
- izražen kao željeno promenjeno stanje, a ne proces

Troškovi projekta moraju biti dovoljni za sprovođenje svih aktivnosti da bi se postigao planirani učinak ali i traženi rezultati. Ovaj projekat će biti realizovan preko standardnih tipova ugovora EK, kako je to definisano u PRAG-u (npr. ugovori o pružanju usluga; tvining ugovori; ugovori o nabavci; ugovori o obavljanju radova i/ili šeme za dodelu bespovratne finansijske pomoći).

Ukupna cena projekta ne treba da obuhvata poreze (uključujući PDV). Ukoliko to nije slučaj, iznos PDV-a i razlozi zašto se on može smatrati prihvatljivim troškom treba da budu jasno naznačeni. U slučaju kofinansiranja za države koje se nalaze u sistemu centralizovanog upravljanja, primenjuje se paralelni model. To znači da aktivnost finansiranu iz IPA sprovodi Komisija u skladu sa EU pravilima (PRAG), dok za aktivnosti koje finansira i sprovodi država korisnik važe nacionalna pravila. Ista pravila koja regulišu pitanje prihvatljivosti troškova za IPA fondove se primenjuju i na nacionalno kofinansiranje. Ovaj paralelni model mora biti vidljiv u formulisanju aktivnosti u predlogu projekta. U pogledu zahteva za kofinansiranjem, dok je to opšti princip za sve operacije koje primaju pomoć na osnovu IPA, na osnovu centralizovanog upravljanja programom Komisija odlučuje o učešću Zajednice.

4 Kreditiranje poljoprivrede na primeru opštine Lajkovac

Opština Lajkovac, po svom geografskom položaju, reljefu, raspoloživim prirodnim resursima, kao i stvorenim privrednim potencijalima predstavlja interesantno područje za poslovne aktivnosti poljoprivrednih gazdinstava. Područje opštine Lajkovac ima tradicionalno razvijeno stočarstvo, ima izuzetno povoljne uslove za gajenje priplodnih krava i junica simentalke rase. Takođe, relativno je značajno gajenje ratarskih kultura, kao i proizvodnja bezvirusnog sadnog materijala.

U toku perioda 2000-2008. godina, analizirane su isplate za investicije u osnovna sredstva na osnovu izvora finansiranja, ukupno i u oblasti poljoprivrede, lova, šumarstva, vodoprivrede i ribarstva. Na osnovu statističkih podataka mogu se izvesti zaključci o značaju pojedinih izvora finansiranja kako na regionalnom, tako i na nacionalnom nivou.²³

Na nivou Republike Srbije, ukupno izvršene isplate za investicije u osnovna sredstva imaju najveće učešće sopstvenih izvora finansiranja. Značajno povećanje učešća je jedino ostvareno kod komercijalnih kredita sa 4,91% u 2000. godini, na 19,98% u 2008. godini, što predstavlja pozitivan trend u razvoju privrede. Slične tendencije se uočavaju i na nivou Centralne Srbije, dok na nivou Kolubarskog okruga znatno raste učešće sopstvenih sredstava i komercijalnih kredita, dok opada učešće ostalih izvora finansiranja (od 68,62% u 2000. do 18,80% u 2008. godini).

Na teritoriji opštine Lajkovac, opada učešće sopstvenih izvora finansiranja (na samo 10,71% u 2008. godini), na teret ostalih izvora finansiranja (čije učešće u 2008. godini iznosi 89,29%), dok u ukupno izvršenim isplatama za investicije u osnovna sredstva udružena sredstva i krediti ne igraju nikakvu ulogu.

Posmatrajući delatnost poljoprivrede, lova, šumarstva, vodoprivrede i ribarstva, na teritoriji Opštine u analiziranim godinama su sve izvršene isplate za investicije u osnovna sredstva bile iz sopstvenih izvora finansiranja. Kolubarski okrug je takođe 100% izvršenih isplata za investicije u osnovna sredstva u navedenu delatnost imao iz sopstvenih izvora finansiranja, dok je u Centralnoj Srbiji i čitavoj Republici najveći deo sredstava dolazio iz sopstvenih sredstava, ali su takođe značajna sredstva dolazila od komercijalnih kredita i ostalih izvora finansiranja.

Najveći udeo sredstava koja su određena fondu poljoprivrede u ukupnom budžetu Opštine, ostvaren je 2006. godine (0,87%). Međutim u periodu 2006-2010. godina, udeo

²³ (2009). *Investicije Republike Srbije, 1999-2008*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

sredstava koji se iz budžeta izdvaja za ove namene, a za koji se može reći da je zanemarljiv, ima tendenciju pada, tako da je u poslednjoj 2010. godini iznosio 0,63%.²⁴

Tabela 2. Iznos sredstava iz budžeta opštine Lajkovac određen za fond poljoprivrede

Godina	Opis			
	Ukupan budžet opštine		Fond poljoprivrede – subvencije	
	URSD	%	URSD	%
2006.	725.651.663,14	100,00	6.315.000	0,87
2007.	664.117.444,45	100,00	5.000.000	0,75
2008.	834.597.669,02	100,00	5.000.000	0,60
2009.	793.676.184,08	100,00	5.000.000	0,63
2010.	1.145.185.546,60	100,00	7.200.000	0,63

Izvor: (2006-2010). Budžet opštine Lajkovac za 2006-2010. godinu. Lajkovac: SO Lajkovac.

Najveći deo sredstava iz budžeta Opštine za Program za razvoj i unapređenje poljoprivrede na području opštine Lajkovac²⁵ koji je obezbeđen za 2010. godinu jesu podsticajna sredstva za genetsko unapređenje mlečnog govedarstva koja iznose 18,06% od ukupno odobrenih sredstava. Značajna stavka u opštinskom budžetu su i podsticajna sredstva za nabavku herbicida za prolećnu setvu (čije učešće iznosi 13,89%), dok ostali programi ostvaruju učešće manje od 10,00% u sredstvima određenim za fond poljoprivrede.

²⁴ (2006-2010). Budžet opštine Lajkovac za 2006-2010. godinu. Lajkovac: SO Lajkovac.

²⁵ (2009). Program za razvoj i unapređenje poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac u 2010. godini. Lajkovac: SO Lajkovac.

Tabela 3. Raspored sredstava za realizaciju programa za razvoj poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac u 2010. godini.

Program	Budžetska sredstva	
	U RSD	%
Izlaganje grla na Sajmu poljoprivrede u Novom Sadu	200.000,00	2,78
Izložba priplodnih krava i junica simentalke rase „Kolubara 2010.“	500.000,00	6,94
Protivgrađna odbrana na teritoriji opštine Lajkovac	500.000,00	6,94
Podsticajna sredstva za genetsko unapređenje mlečnog govedarstva	1.300.000,00	18,06
Podsticajna sredstva za podršku nabavke osnovnog stada u ovčarstvu	500.000,00	6,94
Podsticajna sredstva za tov junadi	500.000,00	6,94
Podsticajna sredstva za podizanje proizvodnih voćnih zasada	700.000,00	9,72
Ispitivanje kvaliteta zemljišta	300.000,00	4,17
Podsticajna sredstva za nabavku herbicida za prolećnu setvu	1.000.000,00	13,89
Podsticajne mere u pčelarstvu	200.000,00	2,78
Izrada strategije razvoja poljoprivrede	500.000,00	6,94
Unapređenje stručnog znanja poljoprivrednika	400.000,00	5,56
Izrada, praćenje i sprovođenje Programa i unapređenja stručnih službi	350.000,00	4,86
Nadoknada i ostala davanja	250.000,00	3,47
UKUPNO	7.200.000,00	100,00

Izvor: (2009). Program za razvoj i unapređenje poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac u 2010. godini. Lajkovac: SO Lajkovac.

Pored statističkih pregleda, opštinske dokumentacije i ostalih pribavljenih materijala, a u cilju iznalaženja mogućih pravaca razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja opštine Lajkovac, postoji i anketna dokumentacija²⁶ koja odslikava moguće pravce ulaganja institucija i pravnih lica, kao i razvojno opredeljenih domaćinstava. Brojne institucije, privredni subjekti i razvojno opredeljena domaćinstva čine složnu porodicu čiji je jedan od osnovnih zadataka pospešivanje razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja na području opštine Lajkovac. Sa druge strane, tradicija, stručnost i postojanost garancija su ozbiljnog uticaja Opštine na kreiranje agrarne politike i poštovanje zakonskih okvira privređivanja.²⁷

Na teritoriji opštine Lajkovac, anketirano je ukupno 142 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava. Nešto više od pola anketiranih gazdinstava ima u planu investiciona ulaganja, njih 72 (odnosno 50,7% od ukupnog broja anketiranih gazdinstava), dok ostalih 49,3% (odnosno 70 gazdinstava), ne planira investiciona ulaganja u sektor poljoprivrede. Najveći broj gazdinstava planira kupovinu mehanizacije i nabavku stoke (ukupno njih 50, odnosno

²⁶ (2010). Anketna dokumentacija. Lajkovac: Privredno društvo Centar za poljoprivredu.

²⁷ Ivanović, L., Subić, J., Jeločnik, M. (2012). Finansiranje razvoja i unapređenja poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac. *Ekonomika*, 58(3), 130-135.

po 25 u oba slučaja), zatim ona gazdinstva koja planiraju izgradnju objekata za stoku (ukupno 14), dok su ulaganja u druge namene mnogo manje zastupljena. Podizanje zasada voćnjaka je takođe jedna od često navođenih planiranih investicija anketiranih gazdinstava na teritoriji opštine Lajkovac.

Tabela 4. Planirane investicije anketiranih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava u osnovna sredstva

Redni broj	Planirana investiciona ulaganja	Broj gazdinstava koja planiraju ulaganja
1.	Nabavka stoke	25
2.	Meharizacija	25
3.	Objekti za stoku	14
4.	Voćnjak	8
5.	Kupovina zemljišta	4
6.	Proizvodnja mleka	4
7.	Savremene mašine za pakovanje	2
8.	Objekti za kiseljenje kupusa	1
9.	Plastenici	1
10.	Proširenje ratarske proizvodnje	1
11.	Povrće	1

Izvor: (2010). Anketna dokumentacija. Lajkovac: Privredno društvo Centar za poljoprivredu.

S obzirom da većina anketiranih gazdinstava ne poseduje dovoljna sopstvena (lična) sredstva da bi ostvarila sva neophodna ulaganja, prisutno je interesovanje za uslove korišćenja kredita i podsticajnih sredstva Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, zatim kredita Fonda za razvoj Republike Srbije, kredita komercijalnih banaka, kao i drugih izvora finansiranja (u obliku pozajmljenih, odnosno tuđih sredstava). Na jedan od gore navedenih načina pribavljanja nedostajućih novčanih sredstava, porodična poljoprivredna gazdinstva mogu obezbediti trajne i povremene izvore finansiranja, koji im pružaju mogućnost da realizuje planirane investicione projekte, a time ostvare i sopstvene ciljeve razvoja (kratkoročne i dugoročne).

Da bi se što realnije sagledala kretanja dosadašnjih investicionih aktivnosti, data je tabela u kojoj je prikazano kretanje ukupno ostvarenih investicija u osnovna sredstva na području Republike Srbije, Centralne Srbije, Kolubarskog okruga i opštine Lajkovac.

Prikazana analiza je obuhvatila period od deset godina (1999-2008.) za sva gore navedena područja.²⁸

Tabela 5. Prostorna distribucija ukupno ostvarenih investicija (u 000 RSD)

Godina (Year)	J.M. (U.M.)	Teritorija / (Territory)			
		Republika Srbija (Republic of Serbia)	Centralna Srbija (Central Serbia)	Kolubarski okrug (Kolubarski county)	Opština Lajkovac (Lajkovac municipality)
1999.	RSD	17.488.422	13.978.308	1.358.913	258.188
	%	100,00	79,93	7,77	1,48
2000.	RSD	39.874.609	31.366.027	3.008.546	406.212
	%	100,00	78,66	7,55	1,02
2001.	RSD	55.188.399	41.840.003	2.356.976	430.787
	%	100,00	75,81	4,27	0,78
2002.	RSD	102.860.663	79.557.972	4.342.904	337.409
	%	100,00	77,35	4,22	0,33
2003.	RSD	115.662.223	89.976.409	2.422.334	90.643
	%	100,00	77,79	2,09	0,08
2004.	RSD	152.929.464	123.445.066	1.713.754	182.501
	%	100,00	80,72	1,12	0,12
2005.	RSD	163.549.507	133.776.108	1.844.394	374.078
	%	100,00	81,80	1,13	0,23
2006.	RSD	291.845.739	218.719.601	6.403.543	743.037
	%	100,00	74,94	2,19	0,25
2007.	RSD	398.990.391	307.876.297	4.823.438	437.483
	%	100,00	77,16	1,21	0,11
2008.	RSD	472.746.680	360.307.995	7.765.761	550.296
	%	100,00	76,22	1,64	0,12

Izvor: Subić, J., Ivanović, L., Jeločnik, M. (2011). Ostvarene investicije u osnovna sredstva poljoprivrede - analiza stanja opštine Lajkovac. Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik, 17(1-2), 167-176.

Analizom perioda od 1999. do 2008. godine, u kretanju ukupnih investicionih aktivnosti može se uočiti da na području Republike i Centralne Srbije iz godine u godinu dolazi do konstantnog povećanja investicionih ulaganja, odnosno prisustvo pozitivnog trenda. U istom periodu, visina investicionih ulaganja u Kolubarskom okrugu ima izraženo

²⁸ Subić, J., Ivanović, L., Jeločnik, M. (2011). Ostvarene investicije u osnovna sredstva poljoprivrede - analiza stanja opštine Lajkovac. Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik, 17(1-2), 167-176.

variranje, tako da se učešće investicija Kolubarskog okruga u ukupnim investicijama Republike kreće od 1,12 – 7,77%. Najveći iznos investicija u Okrugu ostvaren je 2008. godine, ali je njegovo učešće u odnosu na Republiku Srbiju iznosilo samo 1,64%.

Nivo ostvarenih investicija u opštini Lajkovac je izuzetno nizak i kreće se od 90.643 hiljade dinara (u 2003. godini) do 743.037 hiljada dinara (u 2006. godini), odnosno ostvaruje učešće od samo 0,08-1,48% u investicijama Republike Srbije u celini. U posljednjoj analiziranoj godini (2008. godini) ukupno ostvarene investicije Opštine obuhvataju 7,09% od ostvarenih investicija na nivou Kolubarskog okruga, odnosno 0,15% od ukupno ostvarenih investicija na nivou Centralne Srbije, ili jedva 0,12% od celokupnih investicija u Republici Srbiji.

Analizom apsolutnih vrednosti ukupno ostvarenih investicija u višegodišnjem periodu, mogu se prikazati prosečne godišnje stope rasta na analiziranim područjima. Najveća prosečna godišnja stopa rasta je ostvarena na nivou Republike Srbije u celini (44,24%), nešto manji rast je ostvaren na nivou Centralne Srbije (43,48%), još manji na području Kolubarskog okruga (21,37%), dok je na nivou opštine Lajkovac ostvareni pokazatelj ubedljivo najniži, i iznosi samo 8,77%. Shodno tome, može se konstatovati da je markantno slabija investiciona aktivnost uslovlila manji privredni rast opštine Lajkovac u odnosu na ekonomski razvoj Republike Srbije u celini.

U procesu reformi i pripremanja Republike Srbije za pristupanje Evropskoj uniji, realizacija ciljeva nacionalnog programa za ekonomski oporavak i veće respektovanje postulata tržišne ekonomije jesu, u velikoj meri, uslovljeni ostvarivanjem višeg stepena efektivnosti i rentabilnosti proizvodnje i proizvodnih faktora.

Imajući u vidu proces proširenja eu i perspektive koje iz toga proizilaze za Srbiju, evidentno je da će u budućem razvoju naših poljoprivrednih gazdinstava investiciona aktivnost zauzimati krucijalno mesto. Investicije imaju odlučujuću ulogu u realizovanju ciljeva i prioriteta agrarnog i ruralnog razvoja, pre svega kao pokretački instrument kvantitativnog i kvalitativnog rasta ukupnih agrarnih proizvodnih faktora i same proizvodnje, ali i stvaranja uslova za bolji život na selu. U ovoj etapi, rast investicija u poljoprivredi predstavlja uslov njene tehničke i tehnološke modernizacije, a u krajnjoj liniji i jedan od uslova ekonomske stabilnosti čitave nacionalne privrede. Bez adekvatnog obima i osmišljene strukture investicionih ulaganja ne može se obezbediti rast osnovnih i trajnih obrtnih sredstava, povećanje broja radnih mesta, podizanje učinka oruđa za rad, bolja

produktivnost rada, raznolikost proizvodnje i slično, na bilo kom regionalnom agrarnom i ruralnom nivou, pa ni na nacionalnom.²⁹

Među aktivnostima koje se odvijaju u ruralnim područjima, značajno mesto pripada proizvodnji dobara neophodnih za ljudsku ishranu, te za potrebe tekstilne, prehrambene i drugih industrija. Ove aktivnosti su direktno vezane za ekonomsku funkciju poljoprivrede, utiču na rast konkurentnosti i značajno doprinose održivom razvoju.

Opština Lajkovac, po svom geografskom položaju, reljefu, raspoloživim prirodnim resursima, kao i stvorenim privrednim potencijalima predstavlja interesantno područje za poslovne aktivnosti domaćim i stranim investitorima. Područje opštine Lajkovac ima tradicionalno razvijeno stočarstvo, ima izuzetno povoljne uslove za gajenje priplodnih krava i junica simentalke rase. (Kolubarski stočari od 1995. godine izlažu priplodne krave i junice simentalke rase na međunarodnom poljoprivrednom Sajmu u Novom Sadu, a sva izložena grla ocenjivana su i svrstavana u najveće klase u svojim kategorijama i nagrađena sa ukupno 195 zlatnih medalja. Sedam godina krave sa ovog područja proglašavane su šampionkama Sajma, a Centar za poljoprivredu Lajkovac je šest puta nagrađivan velikim šampionskim peharom kao znak priznanja za kompletan program i kvalitet izloženih grla simentalke rase). Tradicionalna izložba priplodnih krava i junica simentalke rase održava se svake godine u Lajkovcu. Takođe, relativno je značajno gajenje ratarskih kultura, kao i proizvodnja bezvirusnog sadnog materijala. Centar za poljoprivredu u Lajkovcu je uspešan proizvođač bezvirusnog sadnog materijala, i to: maline i šljive.

Povoljni prirodni uslovi za razvoj poljoprivrede uslovili su da na području Opštine poljoprivredno zemljište zauzima 83% ukupne površine, odnosno obuhvata površinu od oko 12.500 hektara. Takođe na području Opštine prisutni su povoljni hidrogeološki uslovi i dobra putna struktura koji su neophodni za uspešan razvoj savremene poljoprivredne proizvodnje. Na području Opštine od poljoprivrednih delatnosti su razvijene stočarska i ratarska proizvodnja, dok je voćarska proizvodnja zastupljena na manjim površinama (5,2%). U strukturi poljoprivrednog zemljišta, najveće učešće imaju oranice (69,5%), potom livade (15%) i pašnjaci (10,1%), dok su površine pod vinogradima zanemarljive. Žita zauzimaju najveće površine pod oranicama (58,6%), a najzastupljenije kulture su: kukuruz i pšenica. Krmno bilje zauzima 23,9% (od čega: najveće površine su pod detelinom i lucerkom). Povrće zauzima 8,7% oranica, a od povrtarskih kultura

²⁹ Subić, J. (2007). *Mesto Južnog Banata u poljoprivredi Srbije i Crne Gore na putu ka evropskoj integraciji*. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.

najzastupljenije su: krompir, pasulj, kupus i paprika. Soja je jedino industrijsko bilje koje se uzgaja na ovom području, sa ostvarenim učešćem od 0,4%.

Stočarstvo je razvijena grana poljoprivrede i tradicionalno je zastupljena u opštini Lajkovac, ali je broj stoke u stalnom padu i to znatno više u odnosu na Okrug i Republiku. Po podacima RSZ (na dan 01.12.2007. godine), na području Opštine je bilo 4.243 grla goveda (od čega 2.819 krava i steonih junica), 16.546 svinja (od čega 2.623 krmača i suprasnih nazimica), 7.842 ovaca (od čega 5.808 ovaca za priplod) i 64.527 grla živine.

Tabela 6. Prostorna distribucija ostvarenih investicija u poljoprivredi, šumarstvu i vodoprivredi (u 000 RSD)

Godina (Year)	J.M. (U.M.)	Teritorija (Territory)			
		Republika Srbija (Republic of Serbia)	Centralna Srbija (Central Serbia)	Kolubarski okrug (Kolubarski county)	Opština Lajkovac (Lajkovac municipality)
1999.	RSD	738.513,00	323.136,00	24.166,00	-
	%	100,00	43,75	3,27	-
2000.	RSD	1.896.896,00	795.133,00	81.143,00	-
	%	100,00	41,91	4,28	-
2001.	RSD	3.146.845,00	998.683,00	108.048,00	201,00
	%	100,00	31,74	3,43	0,01
2002.	RSD	4.947.895,00	2.012.596,00	382.780,00	502,00
	%	100,00	38,65	7,35	0,01
2003.	RSD	3.260.612,00	1.219.717,00	-	-
	%	100,00	38,12	-	-
2004.	RSD	3.721.166,00	1.686.235,00	-	-
	%	100,00	45,98	-	-
2005.***	RSD	5.028.799,00	2.878.779,00	10.254,00	-
	%	100,00	57,24	0,20	-
2006.	RSD	13.016.883,00	5.010.696,00	34.756,00	-
	%	100,00	38,49	0,27	-
2007.	RSD	14.111.462,00	5.592.974,00	46.701,00	-
	%	100,00	39,63	0,33	-
2008.	RSD	21.099.194,00	4.970.315,00	120.763,00	-
	%	100,00	23,56	0,57	-

Izvor: (2008). Opštine u Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Investicije u poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu na nivou Republike Srbije pokazuju tendenciju rasta tokom čitavog analiziranog perioda, sa izuzetkom 2002. godine.

Centralna Srbija ostvaruje učešće od 23,56% do 57,24% u ukupno ostvarenim investicijama Republike u pomenutim delatnostima. Najveće investiciono ulaganje u analiziranom periodu ostvareno je u 2007. godini, kada je učešće u odnosu na nivo Republike iznosilo 39,63%. Najveći rast ovog pokazatelja zabeležen je 2005. u odnosu na 2004. godinu (sa 45,98% na 57,24%, odnosno za 11,26%), dok je najveći pad zabeležen 2008. u odnosu na 2007. godinu (sa 39,63% na 23,56%, odnosno za 16,07%)

Na nivou Kolubarskog okruga u periodu 1999-2002. godine dolazi do stalnog porasta ovog pokazatelja, ali njegovo učešće u investicijama Republike varira od 3,27% do 7,35%. U 2003. i 2004. godini nije bilo ostvarenih investicija na ovom nivou, međutim od 2005. godine ponovo se ostvaruju investicije u poljoprivredu. U periodu 2005-2008. godine dolazi, kako do porasta apsolutnog iznosa, tako i do povećanja učešća Kolubarskog okruga u ostvarenim investicijama u Republici (sa 0,20% na 0,57%, odnosno dolazi do povećanja za 0,37%). U većini godina u periodu 1999-2008. godine nije bilo ostvarenih investicija u poljoprivredi na području opštine Lajkovac. Jedino je u 2001. i 2002. godini ova delatnost imala učešća u ukupno ostvarenim poljoprivrednim investicijama Republike i to u obe posmatrane godine ostvareno je izuzetno nisko učešće od samo 0,01%.

Shodno tome, može se konstatovati da poljoprivreda vrednovana sa multifunkcionalnog aspekta daje veoma slab doprinos održavanju ekonomsko-socijalne sigurnosti građana na području opštine Lajkovac. Prosečne godišnje stope rasta investicija ostvarenih u poljoprivredi dobijenih na osnovu prikazanih apsolutnih vrednosti na skoro svim nivoima (sa izuzetkom opštine Lajkovac) su pozitivne. Na području čitave Republike, prosečna godišnja stopa rasta je najviša (45,13%), nešto niža je na području Centralne Srbije (35,48%), dok je najniža na nivou Kolubarskog okruga (19,57%). Kako su na području opštine Lajkovac u toku čitavog analiziranog perioda samo u dve godine zabeležene investicije u delatnost poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, ovaj pokazatelj nije prikazan za ceo posmatran period.

Na području Republike Srbije, učešće poljoprivrednih investicija u ukupno ostvarenim investicijama ima izraženo variranje iz godine u godinu, tako da je najveće učešće ove delatnosti ostvareno u 2001. godini (5,70%), dok je najniže ostvareno 2004. godine (iznosilo je 2,43%). Međutim, u poslednjoj analiziranoj godini (2008.) ostvaren je porast učešća sa 3,54%, koliko je iznosio ovaj pokazatelj u 2007. godini, na 4,46%.

U posmatranom periodu (1999-2008. godine), učešće poljoprivrednih investicija u ukupno ostvarenim investicijama Centralne Srbije opalo je sa 2,31% na 1,38% (odnosno za 0,93%) u prvoj u odnosu na poslednju analiziranu godinu. Najveći pad ovog pokazatelja

zabeležen je 2003. u odnosu na 2002. godinu, (sa 2,53% na 1,35%, odnosno za 1,18%), a tokom čitavog perioda izraženo je veliko variranje pokazatelja.

Kolubarski okrug po pitanju kretanja učešća poljoprivrednih investicija u ukupno ostvarenim investicijama je veoma specifičan. U periodu od 1999. do 2002. godine učešće ovog pokazatelja je imalo konstantan rast od 1,78% (koliko je iznosio 1999. godine) do 8,83% (u 2002. godini). Isti trend se nastavlja i u periodu od 2005. do 2008. godine (u 2003. i 2004. godini nije bilo investicija u poljoprivredu), s tim što je povećanje učešća ove delatnosti znatno manje, odnosno došlo je do povećanja za 1,00% (sa 0,55% na 1,55%).

Na nivou opštine Lajkovac, ovaj pokazatelj je moguće prikazati jedino u 2001. i 2002. godini, sa obzirom da su jedino tada evidentirana investiciona ulaganja u delatnost poljoprivrede. U dve navedene godine pokazatelj je ostvario porast od 0,09%, odnosno sa 0,06% na 0,15%. I u ovom slučaju, dolazi se do zaključka da poljoprivredni sektor jako malo doprinosi održavanju ekonomsko-socijalne sigurnosti građana na području opštine Lajkovac.

U cilju određivanja ocene ostvarenih investicija u poljoprivredi opštine Lajkovac, korišteni su sledeći pokazatelji:³⁰ Ostvarene investicije u poljoprivredi po aktivnom poljoprivredniku; Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici poljoprivredne površine; Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici obradive površine; Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici oranične površine.

³⁰ Subić, J., Ivanović, L., Jeločnik, M. (2011). Ostvarene investicije u osnovna sredstva poljoprivrede - analiza stanja opštine Lajkovac. *Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik*, 17(1-2), 167-176.

Tabela 7. Ocena ostvarenih investicija u poljoprivredi

Pokazatelj (Indicator)	J.M. U.M.	Teritorija (Territory)			
		Rep. Srbija*** (Rep. of Serbia)	Cen. Srbija (C. Serbia)	Kolubarski okrug (Kolubarski county)	Opština Lajkovac (Lajkovac municipality)
Ostvarene investicije u poljoprivredi po aktivnom poljoprivredniku	RSD	55.557,70	30.397,37	30.837,08	2.311,34
Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici poljoprivredne površine	RSD	968,86	605,52	2.238,15	36,14
Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici obradive površine	RSD	1.162,98	771,78	2.592,38	40,23
Ostvarene investicije u poljoprivredi po jedinici oranične površine	RSD	1.476,50	1.136,71	3.678,17	52,15

Izvor: Subić, J., Ivanović, L., Jeločnik, M. (2011). Ostvarene investicije u osnovna sredstva poljoprivrede - analiza stanja opštine Lajkovac. Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik, 17(1-2), 167-176.

Na osnovu podataka koji su prikupljeni tokom istraživanja mogu se izvesti sledeći zaključci:

- u periodu 2000-2008. godina, na teritoriji opštine Lajkovac ukupno izvršene isplate za investicije u osnovna sredstva imaju najveće učešće sopstvenih izvora finansiranja. Gotovo istovetna situacija je i kod izvršenih isplata za investicije u osnovna sredstva na nivou Kolubarskog okruga, Centralne Srbije i R. Srbije u celini.
- analizirajući posmatrani vremenski interval, na teritoriji Opštine i Kolubarskog okruga sve izvršene isplate za investicije u osnovna sredstva u delatosti poljoprivrede, lova, šumarstva, vodoprivrede i ribarstva bile iz sopstvenih izvora finansiranja. I pored toga što je i u Centralnoj Srbiji i Republici najveći deo sredstava u ovoj delatnosti dolazio iz sopstvenih sredstava, komercijalni krediti i ostali izvori finansiranja takođe su predstavljali značajan izvor sredstava;
- najveći iznos sredstava transferisan iz budžeta opštine Lajkovac ka fondu poljoprivrede u periodu 2006-2010. godine, iznosio je 0,87% ukupnog budžeta Opštine, i ostvaren je 2006. godine;

- takođe u periodu 2006-2010. godina, udeo sredstava koji se iz budžeta izdvaja za fond poljoprivrede ima tendenciju pada, tako da je u poslednjoj 2010. godini iznosio 0,63%, što predstavlja smanjenje u odnosu na 2006. Godinu, kada je učešće iznosilo 0,87% (ovo je najveći udeo sredstava koja su namenjena fondu poljoprivrede);
- od anketiranog broja porodičnih poljoprivrednih gazdinstava (142), nešto više od pola (50,7%) nema u planu poljoprivredne investicije, dok ostala nameravaju da finansiraju realizaciju određenih projekata iz oblasti razvoja i unapređenja agrara.
- poljoprivredni proizvođači su kao planirana ulaganja u najvećem broju navodili kupovinu mehanizacije i nabavku stoke, a zatim i izgradnju objekata za stoku. Ostala investiranja u poljoprivrednu proizvodnju su od manjeg značaja.

Na osnovu analize rezultata mogu se izvesti zaključci da je u 2002. godini od svih posmatranih pokazatelja najveća vrednost dobijena kod ostvarenih investicija u poljoprivredi po aktivnom poljoprivredniku, dok je najmanja vrednost dobijena kod ostvarenih poljoprivrednih investicija po jedinici poljoprivredne površine, i to u sledećem odnosu: Republika Srbija (57,34:1,00); Centralna Srbija (50,20:1,00); Kolubarski okrug (13,78:1,00); Opština Lajkovac (63,95:1,00). U skladu sa dobijenim rezultatima za navedene pokazatelje može se konstatovati da su najveća investiciona ulaganja po aktivnom poljoprivredniku ostvarena na nivou Republike Srbije, dok je najniža vrednost ostvarena u opštini Lajkovac. Činjenica je da je učešće aktivnog poljoprivrednog u ukupno aktivnom stanovništvu najniže u Republici Srbiji (15,6%), što je nešto niže u odnosu na Centralnu Srbiju (16,2%) i opštinu Lajkovac (18,5%), dok je najviša vrednost na nivou Kolubarskog okruga (35,4%). Na osnovu prikazanih pokazatelja vidi se da je opština Lajkovac u pogledu visine svih navedenih pokazatelja daleko lošija u odnosu na druge analizirane nivoe.

5 ZAKLJUČAK

Svakako na kraju možemo reći da smo potvrdili kako glavnu tako i pomoćne hipoteze rada jer za dalji razvoj poljoprivrede u našoj državi bitno je osposobljavanje porodičnih gazdinstava i njihovo bolje organizovanje za učešće u tržišnoj utakmici. Pored toga problem malih parcela je povećanje ugara i zaparloženih oranica zbog neekonomične proizvodnje. Na pomenutim parcelama nemoguće je izgraditi potrebne melioracione sisteme. Takva gazdinstva nemaju realne šanse u poljoprivredi, pa je neophodno ili ukupnjavanje poseda. Današnja nepovoljna situacija zadrugara je posledica neadekvatne agrarne politike državnih organa koja se ogleda u nedovoljnom procentu ulaganja u poljoprivredu, stvaranju monopola u proizvodnji i prometu i nesprovođenju zakonskih propisa. Teškoće zadruga se kriju u nedovoljnoj materijalnoj i kadrovskoj opremljenosti. Poznato je da su se zadruge u ranijem periodu, pod političkim pritiscima, integrisale u poljoprivredne kombinat ili druga društvena preduzeća. Značajne mere ekonomske i agrarne politike u narednom periodu bi trebalo da reše probleme u poslovanju sitnih porodičnih gazdinstava. Motivisanje zadrugara bi se obavilo poreskim olakšicama, povoljnim kreditima i direktnim bespovratnim subvencijama. Uvećanju ekonomske snage ruralnih regiona mora da prethodi stvaranje uslova za veću motivisanost ljudi za rad. Primena inovacija u ruralnim aktivnostima treba da otvori prostor za preduzetničku delatnost u kojoj će učestvovati mladi ljudi. Kvalitet te potencijalne radne snage obezbeđivaće se prekvalifikacijom i dokvalifikacijom radnika, kao i usmeravanjem ljudi koji ostaju bez posla u gradovima ka aktivnostima u selu.

U radu smo takođe analizirali instrumente EU kojima se podstiče ruralni razvoj u periodu nakon 2000. godine, sa posebnim osvrtom na instrumente ruralnog razvoja koje su nove zemlje članice EU koristile u posmatranom periodu. Kao što smo videli, ruralni razvoj u Evropskoj uniji dobija sve veći značaj u okviru Zajedničke agrarne politike EU. Razvoj ruralnih područja od posebnog je interesa ne samo za države članice EU, već i za države koje su u procesu pridruživanja EU. Sagledavanjem politike ruralnog razvoja EU kroz instrumente pred i postpristupne pomoći, od velike su koristi za Srbiju i njeno pridruživanje EU.

Imajući u vidu da je Srbija izgubila mogućnost da se akredituje u programskom periodu 2007-2013, neophodno je konstantno raditi sa EK kako bi se što bolje pripremili za IPARD 2 instrument koji će važiti u programskom periodu 2014-2020. Jedan od

potencijalnih problema jeste rok u kojem će Evropska komisija usvojiti novu regulativu vezanu za IPARD 2, što će odrediti i formalnu mogućnost početka procesa akreditacije. Međutim, ima mnogo elemenata koje je moguće spremati u međuvremenu s obzirom da već sada postoje predlozi EK o IPARD 2 regulativi. I na kraju, neophodno je ukazati i na činjenicu da sam proces akreditacije ne podrazumeva da će Srbija dobiti više novčanih sredstava u celini za projekte u pretpristupnom periodu, već da se akreditacijom pojedinih komponenti, pa i komponente ruralnog razvoja, vrši preraspodela sredstava u okviru već ranije odobrenih finansijskih sredstava za Srbiju u pretpristupnom periodu.

U Srbiji je nedovoljna podrška i neadekvatna je agroekonomska politika u funkciji razvoja proizvodnje, prerade, ruralnog razvoja i izvoza poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivreda obezbeđuje sigurnost i stabilnost u ishrani stanovništva, značajno doprinosi stvaranju društvenog proizvoda, zapošljava veliki deo stanovništva, ostvaruje spoljnotrgovinski suficit i doprinosi ekonomskoj stabilnosti i razvoju zemlje. Zato je potrebno voditi podsticajnu agroekonomsku politiku u cilju korišćenja raspoloživih resursa, povećanja proizvodnje, razvoja asortimana i robnih marki u skladu sa tražnjom, razvoja organske proizvodnje, jačanja konkurentnosti i dinamiziranja izvoza i ostvarivanja većeg suficita. Potrebno je značajno povećati sredstva u agrarnom budžetu, da se putem premija, subvencija, raznih podsticaja i podsticaja izvoza, kredita, ulaganja u razvoj proizvodnje, asortimana i opremljenosti u ruralni razvoj, kako bi se racionalno iskoristili raspoloživi resursi i komparativne prednosti i dinamizirao izvoz na svetskom tržištu.

Osnovni ciljevi zakonodavnih reformi, koji se odvijaju u skladu sa regulativama EU, usmereni su ka jednostavnosti poslovanja i sigurnosti ulaganja. U procesu pridruživanja EU očekuje se donošenje brojnih novih reformskih propisa, a za investitore najveći značaj imaju zakoni u oblasti zemljišta i izgradnje, kao i regulativa industrijskih i tehnoloških parkova. Veličina tržišta, makroekonomska stabilnost, troškovi poslovanja, ljudski resursi, geografski položaj i investiciona infrastruktura predstavljaju najvažnije među brojnim faktorima koji opštinu Lajkovac čine jednim od veoma atraktivnih lokacija za poslovanje u ovom delu Jugoistočne Evrope. Takođe, opština Lajkovac svim investitorima nudi relativno dobar potencijal prodaje za veći broj industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, kako na svetskom, tako i na domaćem tržištu, koji proizilazi iz bescarinskog pristupa tržištima EU, SAD, Rusije i Jugoistočne Evrope, tržištima od skoro milijardu ljudi.

Shodno povoljnim prirodnim uslovima, treba očekivati u narednom periodu veća novčana izdavanja za finansiranje razvoja i unapređenja poljoprivrede, što bi svakako bilo

značajno za socijalno-ekonomski razvoj ruralnih sredina na teritoriji opštine Lajkovac u celini. Da bi se podstakao razvoj poljoprivredne proizvodnje i poboljšali uslovi rada poljoprivrednih proizvođača na području opštine Lajkovac, neophodno je da se permanentno vrše investiciona ulaganja u delatnost poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Na ovaj način bi se uvela savremena tehnička i tehnološka rešenja u ovoj delatnosti, što bi kao posledicu imalo povećanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava, te dovelo do poboljšanja socio-ekonomske sigurnosti građana, sa obzirom da se značajan broj domaćinstava bavi poljoprivrednom proizvodnjom kao osnovnom delatnosti, ili im ona služi kao dodatni izvor prihoda.

6 LITERATURA

1. Ivanović, L., Subić, J., Jeločnik, M. (2012). Finansiranje razvoja i unapređenja poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac. *Ekonomika*, 58(3), 130-135.
2. Kancelarija za evropske integracije Vlade RS (2011). *Priručnik za programiranje IPA sredstava*. Beograd: Kancelarija za evropske integracije.
3. Paraušić, V., Cvijanović, D. (2007). Poljoprivreda Srbije - programi kreditne podrške države i komercijalnih banaka u periodu 2004-2007. *Ekonomski anali*, 52(174-175), 186-207.
4. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2009). Aktuelni problemi poljoprivrede i sela Republike Srbije. *Industrija*, vol. 37, no. 1, 87-99.
5. Pejović, A. et al. (2011). *Instrument za pretpristupnu pomoć EU 2007–2013*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
6. PKV (2011). *Agrarni budžet Republike Srbije na putu integracija u poljoprivredni sektor Evropske unije*. Dostupno na: <http://www.pkv.rs>
7. Raičević, V. M., Ignjatijević, S. D., Pavlović, Z. S. (2012). Ključne ekonomske i pravne determinante konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje. *Poslovna ekonomija*, 6(1), 409-425.
8. Stegić, M., Filipović, S. (2013). Analiza EU fondova namenjenih ruralnom razvoju i razvojne mogućnosti za Srbiju. *Poslovna ekonomija*, 7(2), 55-74.
9. Subić, J. (2007). *Mesto Južnog Banata u poljoprivredi Srbije i Crne Gore na putu ka evropskoj integraciji*. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
10. Subić, J., Ivanović, L., Jeločnik, M. (2011). Ostvarene investicije u osnovna sredstva poljoprivrede - analiza stanja opštine Lajkovac. *Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik*, 17(1-2), 167-176.

11. (2008). *Opštine u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
12. (2009). *Investicije Republike Srbije, 1999-2008*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
13. (2009). *Program za razvoj i unapređenje poljoprivrede na teritoriji opštine Lajkovac u 2010. godini*. Lajkovac: SO Lajkovac.
14. (2006-2010). *Budžet opštine Lajkovac za 2006-2010. godinu*. Lajkovac: SO Lajkovac.
15. (2010). *Anketna dokumentacija*. Lajkovac: Privredno društvo Centar za poljoprivredu.
16. (2013). *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*. „Sl. glasnik RS“, br.j 41/09 i 10/13.
17. (2014). *Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava na kreditnu podršku*. „Službeni glasnik RS“, br. 30/14.
18. www.mpzss.gov.rs
19. www.nbs.rs